

TREBALL
FINAL DE
GRAU

*Sin Destino: anàlisi d'una realitat
emmascarada*

Nom i cognoms: Rut Caurín Fornells

Nom del tutor: Jordi Sabater Garcia

Any acadèmic: 2018-2019

Data de dipòsit: 18/06/19

A Jordi pel teu acompanyament i suport durant aquest procés.

A Antonio per la teva ajuda i ment crítica.

A Rony per la teva lluita i valors fermes.

A Pedro per mostrar-me una realitat desconeguda.

A *Nuevo Horizonte* i els seus habitants per deixar-me formar part de la vostra comunitat.

Resum

En aquest treball ens centrem a dur a terme una anàlisi de la Cooperativa *Nuevo Horizonte*, una comunitat guatemalenca formada el 1998 per exguerrillers de *las Fuerzas Armadas Rebeldes*, pertanyents al grup *Sin Destino*. Aquesta neix arran de la Guerra Civil de Guatemala (1960-1996) i es construeix sobre uns valors revolucionaris i comunitaris. És un model que ha nascut a partir de les necessitats manifestades per un grup d'excombatents, els quals es van trobar immersos de ple en la lluita armada. Aquesta comunitat ha anat evolucionant i creixent fins a arribar a l'actualitat, moment en què han sorgit una sèrie de problemes. La recerca pren com a objectiu analitzar aquests conflictes a partir d'un conjunt d'entrevistes realitzades als exguerrillers membres de *Nuevo Horizonte* i a l'observació efectuada al llarg d'una estada de tres mesos.

Paraules clau: comunitat, salut mental, alcoholisme, violència de gènere, violència intrafamiliar i treball comunitari.

Resumen

En este trabajo nos centramos en llevar a cabo un análisis de la Cooperativa *Nuevo Horizonte*, una comunidad guatemalteca formada en 1998 por exguerrilleros de las *Fuerzas Armadas Rebeldes*, pertenecientes al grupo *Sin Destino*. Esta nace a raíz de la Guerra Civil de Guatemala (1960-1996) y se construye sobre unos valores revolucionarios y comunitarios. Es un modelo que ha nacido a partir de las necesidades manifestadas por un grupo de excombatientes, los cuales se encontraron inmersos de lleno en la lucha armada. Esta comunidad ha ido evolucionando y creciendo hasta llegar a la actualidad, momento en el que han surgido una serie de problemas. La investigación toma como objetivo analizar estos conflictos a partir de un conjunto de entrevistas realizadas a los exguerrilleros miembros de *Nuevo Horizonte* y a la observación efectuada a lo largo de una estadía de tres meses.

Palabras clave: comunidad, salud mental, alcoholismo, violencia de género, violencia intrafamiliar y trabajo comunitario.

Abstract

In this project we focus on conducting an analysis of the *Cooperativa Nuevo Horizonte*, a guatemalan community formed in 1998 by former guerrillas of the *Fuerzas Armadas Rebeldes* belonging to the group *Sin Destino*. This was born as a result of the Guatemala Civil War (1960-1996) and is built on revolutionary and community values. It is a model that was born due to the needs expressed by a group of ex-combatants, who found themselves fully immersed in the armed war. This community has evolved and grown to the present day, when several problems have arisen. The research aims to analyse these conflicts from a set of interviews conducted with former guerrilla members of *Nuevo Horizonte* and the observation made throughout a stay of three months.

Keywords: community, mental health, alcoholism, gender violence, intrafamiliar violence and community work.

Sumari

Introducció	6
Capítol I. La Cooperativa <i>Nuevo Horizonte</i>: història, realitat actual i reptes de futur.	8
1.1. Guatemala: la utopia de la democratització.....	8
1.2. Temps en guerra: la incidència militar i revolucionària	13
1.3. Interseccions trobades.....	18
1.4. Contemplant un nou horitzó	22
1.5. Realitat actual	26
1.6. Reptes de futur.....	29
Capítol II. Salut mental i alcoholisme	35
2.1. Salut mental	40
2.2. Alcoholisme.....	47
Capítol III. El treball social comunitari com a resposta. A tall de conclusions	61
Bibliografia	66

Sumari de taules

Taula 1. Guatemala: distribució de les violacions als drets humans, segons períodes	6
Taula 2. Acords de pau subscrits durant el procés de pau guatemalenc	61

INTRODUCCIÓ

En aquest treball es desenvolupa una recerca que pren com a objectiu principal analitzar les problemàtiques socials donades a la *Cooperativa Nuevo Horizonte* (CNH), una comunitat formada per exguerrillers guatemalencs de *las Fuerzas Armadas Rebeldes* (FAR) del grup *Sin Destino*.

Aquesta comunitat es troba emmarcada i fundada en un context polític i social difícil, en el període de la Guerra Civil Guatemalteca (1960-1996). Etapa caracteritzada per un govern repressiu i autoritari, per un seguit de massacres dutes a terme per l'exèrcit de Guatemala i pel sorgiment de grups socials i grups armats revolucionaris oposats al règim. Aquí neix, entre altres, la guerrilla de les FAR, la qual operava des de la clandestinitat en diverses zones de Guatemala. Aquest període de conflictivitat es va posar fi amb la firma d'una sèrie d'Acords de Pau amb l'ajut de les Nacions Unides, organització interventora i medidora del procés.

En aquest moment es configura el grup *Sin Destino*, format a partir d'un conjunt d'exguerrillers pertanyents a les FAR que es troben desemparats i sense un indret de destí; situació que esdevé un punt clau i d'inflexió per a la creació de la comunitat de *Nuevo Horizonte*. Neix arran d'un projecte polític i revolucionari ideat i formulat per aquest grup que pren com a premissa plasmar aquelles idees lliberals i anticapitalistes de la lluita armada guatemalenca a un nou model de convivència.

L'afany d'analitzar aquesta realitat rau en l'experiència viscuda a *Nuevo Horizonte* durant les pràctiques de Cooperació Internacional incorporades en el Programa de Mobilitat Acadèmica Internacional. L'estada de tres mesos va permetre conèixer una realitat diferent i un model organitzatiu i comunitari basat en els valors i principis que imperaven en la lluita guerrillera. Així doncs, aquesta idea sorgeix com a conseqüència de l'observació de la comunitat i de les dinàmiques quotidianes i de convivència que es donen. Es detecta la necessitat imperant d'analitzar les problemàtiques sorgides en aquest model, a causa de la invisibilització d'aquestes i la utopia atribuïda i mostrada externament de la comunitat. Es planteja aquesta anàlisi per a permetre que futurs projectes i línies estratègiques desenvolupades a la CNH tinguin un marc de referència.

Aquesta recerca es planteja d'acord amb l'observació participant donada en l'estada a aquesta comunitat, que permet conèixer de primera mà la seva realitat i sistema de convivència. També s'han realitzat 8 entrevistes a veterans del grup *Sin Destino* i una altra a un professional encarregat de la coordinació i funcionament d'un projecte de la comunitat.

El treball s'estructura principalment en tres parts, centrades en els precedents, en les problemàtiques detectades i en les conclusions. En primer lloc, ens trobem amb el primer capítol anomenat la *Cooperativa Nuevo Horizonte*: història, realitat actual i reptes de futur que es focalitza en la història de Guatemala. Es narren els successos previs al conflicte armat, la creació, constitució i situació actual de la comunitat i finalment, una visió general de les problemàtiques més importants detectades. Això permetrà conèixer i ubicar-se en el context i emmarcament sociohistòric que va originar i raure en la creació d'aquesta cooperativa, la seva actualitat i una visió de conjunt de la seva situació social.

En segon lloc, el capítol de la salut mental i l'alcoholisme sorgeix a partir de la detecció de les problemàtiques principals donades a la comunitat. Aquest diagnòstic previ ha permès emfatitzar i analitzar de forma més específica i en profunditat l'àmbit de la salut mental i de l'alcoholisme de *Nuevo Horizonte*; fet que atorga una perspectiva concreta d'aquells conflictes prioritzats. En darrer lloc, el treball social com a resposta és una secció que indica la forma en què aquesta disciplina pot intervenir davant les problemàtiques detectades i compreses.

CAPÍTOL I. LA COOPERATIVA NUEVO HORIZONTE: HISTÒRIA, REALITAT ACTUAL I REPTES DE FUTUR.

1.1. GUATEMALA: LA UTOPIA DE LA DEMOCRATITZACIÓ

És impossible entendre l'estat de la qüestió i l'anàlisi d'aquest treball, sense conèixer la història de Guatemala, els seus antecedents i els fets que van provocar el sorgiment i auge de les organitzacions guerrilleres. Hem de tenir en compte, que les famílies que constitueixen la Cooperativa i Comunitat *Nuevo Horizonte* estan compostes per exguerrillers de *las Fuerzas Armadas Rebeldes* (FAR), raó per la qual també incidirem en aquesta organització i en la posterior creació de la comunitat.

La història política de Guatemala es troba emmarcada, des de la independència d'Espanya a 1821 fins a la firma de la pau el 1996, dintre d'un context caracteritzat per dictadures militars, cops d'Estat, repressions, vulneració dels drets humans i una gran corrupció. (Azpuru et al., 2007) Durant aquests anys, es van instaurar alguns governs civils, però la intervenció militar i l'oposició de la part conservadora de la societat va provocar la seva derogació. Aquests autors assenyalen que el període ulterior a la independència es va centrar en la lluita entre els liberals i els conservadors i destaquen com a esdeveniments clau les dictadures de **Manuel Estrada Cabrera** (1898-1920) i **Jorge Ubico** (1931-1944).

D'una banda, **Manuel Estrada Cabrera** (1898-1920) va exercir una dictadura basada en el classisme i la instauració de polítiques que afavorien a les classes més altes i les transnacionals. Legalitzà el treball forçós, l'expropiació de terra a les comunitats indígenes i la repressió a les poblacions i grups oposats al règim. Segons Martínez (1983) durant el seu mandat, es va produir un desenvolupament econòmic a costa dels treballadors i camperols, on la redistribució dels beneficis i de la riquesa es trobaven en les elits guatemalenques i les empreses.

D'altra banda, **Jorge Ubico** (1931-1944) va exercir un llarg govern autocràtic i caracteritzat per l'autoritarisme. El seu règim va destacar per la falta de llibertats civils, com la restricció de la llibertat d'expressió i per l'aplicació de diverses polítiques que es posicionaven a favor dels interessos de les empreses d'Estats Units, com de la United Fruit Company¹. Va aplicar una llei

¹ *United Fruit Company*: "La United Fruit Company (UFCO) era una compañía estadounidense que se dedicaba a la producción y venta de banano. Esta compañía estaba presente en todos los países de Centro América (excepto Panamá) y algunos países del Caribe. Su sede más importante era Guatemala, donde poseía 563,000 acres de tierra, de las que sólo cultivaba 14,630". (Girón, M.Z., 2007, p.1)

anomenada *Ley contra la vagancia*, la qual obligava als camperols a treballar de forma gratuïta durant 150 dies a l'any en les finques dels terratinents. Durant la seva dictadura també va instaurar la *Ley fuga* basada en l'eliminació dels presos polítics o aquells que eren considerats enemics del règim. Consistia a alliberar a un pres en algun lloc poc concorregut i disparar-lo per l'esquena; posteriorment s'abduïa públicament que havia mort intentant escapar.

Totes aquestes polítiques van suposar un punt d'inflexió en la població i molt de descontentament, fet que va implicar la seva dimissió l'1 de juliol de 1944. Aquest govern va ser un factor determinant pels esdeveniments que van succeir el 1944. Ubico va deixar el seu poder en mans d'una **Junta Militar** formada pels militars Eduardo Villagrán Ariza, Federico Ponce Vaides i Buenaventura Pineda. Es va cedir el poder com a president provisional a **Federico Ponce Vaides**. Azpuru et al. (2007) recalca com la major part de la població, tot i oposar-se a la dictadura, van acceptar aquesta nova presidència a causa de les imminents eleccions. Durant aquest govern van incrementar les persecucions, la intimidació política i a més, Ponce Vaides va intentar prolongar el seu règim, per tal de no convocar noves eleccions.

Davant d'aquesta realitat, el 20 d'octubre de 1944 es va produir un aixecament popular encapçalat pels obrers, professors, universitaris, advocats i una part de l'exèrcit. D'acord amb el text de la *Cooperativa Nuevo Horizonte* (2015) aquests fets es van trobar motivats, entre altres, per la propaganda d'alguns països de la Segona Guerra Mundial, la que es centrava en la lluita per la llibertat i l'alliberació dels pobles. Va ser un moviment militar que s'inicià amb l'obertura d'una de les casernes militars fins a atacar a la resta. Al cap de dos dies de combat, es va rendir l'última caserna que donava suport a la dictadura.

Es va constituir la **Junta Revolucionària** del 20 d'octubre de 1944, formada pels militars Jacobo Arbenz Guzmán, Francisco Javier Arana i Jorge Toriello. Aquesta va prendre el poder de forma transitòria cap a un nou procés i etapa. Es va convocar una Assembla Constituent que va donar pas a la creació d'una nova Constitució, la qual va autoritzar els sindicats, atorgà el vot a la dona i moltes altres llibertats a la població. Aquesta revolució va donar pas a les primeres eleccions lliures de Guatemala i instaurà un període de deu anys de democràcia, en el que es van derrocar les antigues normatives. S'ha anomenat aquest període com *Diez años de primavera* o la *Edad de oro* de Guatemala.

Posteriorment a les eleccions, el 15 de març de 1945 va assumir la presidència **Juan José Arévalo**, essent el primer president de la revolució (1945-1951). Basant-nos en el text de la *Cooperativa Nuevo Horizonte* (2013) Arévalo va dirigir el país cap a una nova era de llibertat i democràcia: es van introduir reformes en l'administració pública, en l'educació i en el règim econòmic. Es va garantir la Seguretat Social i l'educació en tot el territori, es van crear noves institucions i el *Código del Trabajo*. Durant la seva presidència, una part de l'exèrcit es posicionava en contra d'aquesta democràcia i govern, raó per la qual es van produir 14 intents de cop d'Estat per part de la militància conservadora.

El següent govern de la democràcia el va encapçalar **Jacobo Arbenz** (1951-1954), el qual va donar continuïtat a les polítiques de Juan José Arévalo. Una anàlisi de la *Cooperativa Nuevo Horizonte* (2013) recalca com el seu mandat es va centrar a impulsar el desenvolupament econòmic de Guatemala; dirigir el país cap a una independència econòmica, basada en el capitalisme i el modernisme, per a abandonar l'economia semi feudal i dependent i així, potenciar i millorar la qualitat de vida de la població. Va aprovar el *Decreto 900* també anomenat com *Ley de Reforma agraria* que consistia en l'expropiació i repartició d'algunes finques no cultivades a camperols que no posseïen terres. Es va expropiar un gran nombre a l'empresa nord-americana *United Fruit Company*.

Es van realitzar un seguit d'obres que van trencar amb el monopoli de les empreses nord-americanes sobre el transport, els ports marítims i l'energia elèctrica. Gràcies a aquestes polítiques es va donar com a resultat un desenvolupament i creixement econòmic i social, sobretot a favor de la població indígena i de la classe obrera. D'acord amb una anàlisi de la *Cooperativa Nuevo Horizonte* (2013) totes aquestes reformes van servir de pretext als Estats Units per acusar a Guatemala de ser un país comunista, fet que va concloure amb una invasió des d'Hondures finançada per Estats Units.

Partint d'una anàlisi realitzat per la *Cooperativa Nuevo Horizonte* (2015) Estats Units es va posicionar en contra de la reforma agrària impulsada per Arbenz, perquè perillaven els seus interessos econòmics i el seu monopoli de la majoria de Guatemala. En 1953 es va posar en marxa un pla militar organitzat, finançat i dirigit per la CIA per a expulsar a Arbenz del poder. Es va planificar una invasió des de Nicaragua per a poder abordar al president i derrocar el seu govern, la qual es trobava encapçalada pel coronel Carlos Castillo Armas. Es va crear un partit

anticapitalista i de dretes anomenat *Movimiento de Liberación Nacional* per a garantir la dimensió política de l'acció militar.

El 18 de juny de 1954 l'Exèrcit de la *Liberación* va envair el país i el president Arbenz va haver de dimitir i cedir el seu govern al Coronel Carlos Enrique Díaz, cap de les Forces Armades. Es va firmar un pacte que va posar fi a la guerra i atorgar el poder a **Castillo Armas**. Amb aquest va acabar la democràcia i el període revolucionari de Guatemala i es va tornar a instaurar un període repressiu i de caràcter militar. Va prohibir els partits polítics, les associacions, els sindicats i va suspendre totes aquelles polítiques i programes que afavorien a la població indígena i a la classe obrera.

Segons el text de la *Cooperativa Nuevo Horizonte* (2015) en aquest nou govern es van desmantellar tots els partits polítics creats durant la Revolució, privant les llibertats i clausurant els espais de reunió. Aquesta realitat va ser un cultiu per al posterior aixecament insurgent de la població que es posicionava en contra del règim, de l'autoritarisme i de l'arravatament de les llibertats i drets tant individuals com col·lectius.

En 1957 el president Castillo Armas va ser assassinat i va substituir-lo **Ydígoras Fuentes**. El seu govern va durar de 1958 a 1962, un mandat caracteritzat també per la repressió i la lluita contra el comunisme i l'esquerra de Guatemala. Va suspendre les relacions de Guatemala amb Cuba, a causa de la pujada al poder de Fidel Castro, polític i militar marxista.

D'acord amb Valdez (2014) el 1960 es va produir un aixecament per part d'un grup de joves militars nacionalistes en contra del règim de Ydígoras Fuentes i contra la invasió de 1954. Tot i això, la raó principal era la violació de la sobirania nacional realitzada pel President Ydígoras. Va involucrar a revolucionaris com Marco Antonio Yon Sosa, Capità Alejandro de León, Luis Trejo Esquivel i Luis Augusto Turcios Lima, el qual seria el primer comandant de les FAR. Aquesta sublevació fallida va esdevenir el motor de la creació **del Movimiento Revolucionario 13 de Noviembre (MR-13)**, organització d'esquerres encapçalada pel Turcios Lima i composta, entre altres, pels mateixos revolucionaris que van participar en la revolta del 13 de novembre.

El 1962 es van produir un conjunt de protestes estudiantils en contra del frau electoral que va dur a terme el govern de Ydígoras Fuentes en les votacions d'elecció de Diputats per al Congrés. Aquestes van ser brutalment reprimides pel govern, fet que va causar la mort de molts

estudiants. Van crear des de la clandestinitat el *Movimiento Estudiantil Revolucionario 12 de abril* (MR-12).

1.2. TEMPS EN GUERRA: LA INCIDÈNCIA MILITAR I REVOLUCIONÀRIA

Davant la tensió política i la gran polarització de la població guatemalena, es va donar la **Guerra Civil de Guatemala**, o també anomenat com **conflicte armat intern**. Va ser un conflicte bèl·lic produït entre 1960 i 1996 per la negació i vulneració de les llibertats i drets fonamentals de la població guatemalena per part dels governs militars. Durant aquesta etapa van sorgir diversos moviments guerrillers en la clandestinitat amb idees i posicionaments diferents, però amb un objectiu comú: lluitar contra el règim per la democràcia i l'alliberació del poble.

Tots aquests moviments es van consolidar gràcies al poderós moviment cívic-urbà que rebutjava i repudiava el règim contrarevolucionari. Aquest repudi es centrava principalment en l'entrega total del règim cap a l'imperialisme, la manca d'un Estat de drets i llibertats i la vulneració d'aquests, la gran corrupció que envaïa el país i el frau electoral de 1961.

La primera guerrilla va ser *las Fuerzas Armadas Rebeldes*, organització d'ideologia marxista-leninista més important del país creada el desembre del 1962, fruit de la unió de MR-13 (dirigida per Yon Sosa), MR-12, el PGT i el Moviment Estudiantil del 12 d'abril. Segons Martínez (1983) les FAR es centrava en la lluita armada com a eix principal per a dur a terme la revolució de masses, fet que va provocar polaritzacions dintre de la mateixa organització. Es trobava dirigida per un comandant cap (Yon Sosa) i organitzada en diversos fronts guerrillers, supervisats per un comandant militar. El front més conegut i actiu va ser el *Frente Edgar Ibarra* (FGEI), ubicat a la zona del Petén i comandat per Turcios Lima; aquest va esdevenir el pròxim dirigent de les FAR. Posteriorment, també van ser comandants de les FAR César Montes, Camilo Sánchez i finalment, Pablo Monsanto fins a la seva dissolució, el 1996.

Martínez (1983) esmenta com les FAR unia diversos moviments sorgits al país, però a la llarga es van anar diversificant en altres organitzacions guerrilleres, establint aquesta organització com a punt inicial de referència. D'aquesta primera organització política-militar, van sorgir dos altres projectes guerrillers que es van anar definint políticament: la *Organización del Pueblo en Armas (ORPA)*² i el *Ejército Guerrillero de los Pobres (EGP)*³. Al 1982 aquests tres

² *Organización Revolucionaria del Pueblo en Armas*: organització guerrillera guatemalena creada al 1971 i dirigida pel comandant Gaspar Ilóm. La seva lluita es centrava en la lluita de classes, però també va fer èmfasis en la discriminació d'ètnia, raó per la qual van incorporar al col·lectiu indígena en el seu projecte.

³ *Ejército Guerrillero de los Pobres*: organització guerrillera guatemalena creada al 1972 i dirigida pel comandant Rolando Morán.

moviments, conjuntament amb el *Partido Guatemalteco del Trabajo* es van unir per a formar la *Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca (URNG)*. L'autora recalca com aquest fet va suposar una major organització de l'estratègia política-militar, una millor estructuració d'aquesta i un gran avenç per a la lluita revolucionària.

Aquesta lluita guerrillera es trobava involucrada i immersa en una lluita de classes, centrada en la presa del poder pel proletariat, des de l'apoderament de la classe obrera, camperol i popular. Es pretenia instaurar el socialisme, la independència econòmica del país, la democratització de la societat, aplicar la *Reforma Agraria*, garantir el dret a la salut, a l'educació, a l'organització popular, el dret dels pobles indígenes, la sobirania nacional i sobretot, el respecte cap als Drets Humans.

Tal com indica la *Oficina de Derechos Humanos del Arzobispado de Guatemala* (1999) es va produir una gran repressió i massacre de comunitats per part del govern i enfrontaments armats entre l'exèrcit i les guerrilles. Va ser una època molt dura per a la població guatemalenca, la qual va patir la violència i la brutalitat de l'exèrcit militar. Utilitzava diversos mètodes per a propiciar i estendre la por als habitants de les comunitats rurals i indígenes: persecucions, assassinats, violacions, tortures, etc. Segons Valdez (2014) l'època més repressiva va tenir lloc entre 1978 i 1982, sota el govern militar de **Fernando Romeo Lucas Garcia** (1978-1982) i **Efraín Ríos Montt** (1982-1983). Durant aquests anys es van produir una sèrie de desaparicions i assassinats als líders polítics opositors al govern i a la població civil.

D'acord amb Azpuru et al. (2007) es van instaurar dos programes (*Tierra Arrasada*⁴ i *Fusiles y Frijoles*⁵) que consistien en les massacres col·lectives de diferents comunitats i aldees rurals, amb el prelude de la reducció del comunisme i del suport rural a les guerrilles. Seguidament, es troben les víctimes compreses entre el 1960 i 1996, sent el període de 1980 al 1983 el punt més àlgid de violència, amb un total de 41.187 víctimes.

⁴ *Tierra Arrasada*: "Durante el gobierno de Lucas García la estrategia contrainsurgente se concentró en eliminar al movimiento social tanto urbano como rural que había crecido sensiblemente durante los años previos." (Benítez, 2016, p.149)

⁵ *Fusiles y Frijoles*: "Efraín Ríos Montt dio continuidad a esta estrategia al destruir cientos de aldeas, principalmente en el Altiplano, y provocando un desplazamiento masivo de la población civil que habitaba las áreas de conflicto en condiciones de extrema vulnerabilidad." (Benítez, 2016, p.146).

Taula 1. Guatemala: distribució de les violacions als drets humans, segons períodes.*

Violació	Desconegut (dn)	Període						Total
		60-68	69-74	75-79	80-83	84-87	88-96	
Mort directa	1.623	33	43	605	18.554	836	739	22.463
Mort indirecta	168	3	4	16	2.177	207	135	2.660
Desaparició forçada	193	1	19	144	3.082	388	66	3.893
Desaparició- aparició viu	35	1	1	19	598	46	15	715
Segrest extorsiu	dn	dn	dn	dn	7	1	dn	8
Tractes cruels i tortura	172	10	23	126	4.649	340	196	5.516
Violació sexual	13	dn	dn	6	127	4	2	152
Atemptat amb lesions	18	3	3	14	1.422	227	138	1.825
Atemptat sense lesions	44	2	dn	11	1.117	838	342	2.354
Atemptat amb danys	16	dn	dn	3	754	115	78	966
Atemptat sense danys	46	dn	dn	1	299	12	34	392
Amenaça a persones	129	90	33	120	3.517	318	413	4.620
Amenaces a inst. /grups	30	1	182	24	3.720	69	29	4.055
Detenció irregular	509	105	18	220	3.520	466	241	5.079
Altres	25	dn	dn	4	288	4	2	323
Total general	3.501	249	326	1.313	43.781	3.871	2.430	55.021

(*) “*Dada las dimensiones del conflicto y su duración en el tiempo es difícil contar con datos exactos de las víctimas del mismo. La información que se presenta refleja exclusivamente los testimonios que el Informe Interdiocesano para la Recuperación de la Memoria Histórica (REHMI) recibió.*” (Azpuru et al., 2007, p. 296).

Font: REHMI, 1998.

Davant aquestes massacres, moltes famílies i habitants van haver de fugir cap a les muntanyes i/o exiliar-se a altres països, principalment a Mèxic. En el següent fragment extret de l'Informe de la Recuperació de la Memòria Històrica (REHMI) de Guatemala, s'assenyalen aquests esdeveniments:

El Ejército causó el terror y la represión en todo el área. Muchos o casi todos salieron de la aldea para refugiarse en la montaña. Estuvieron muchos meses resistiendo, de un lado a otro con la maletita lista para cualquier emergencia del Ejército, pues cuando llega el aviso todos salen. (Oficina de Derechos Humanos del Arzobispado de Guatemala, 1999, p.99).

Aquest paràgraf fa referència a aquells que van fugir de la violència, concretament els camperols de la zona de Chimaltenango, un municipi de Guatemala ubicat al centre del país.

És important recalcar que durant aquest període va haver un gran nombre de població exiliada i desmobilitzada fugint de la violència política i social. D'acord amb l'informe de la *Oficina de Derechos Humanos del Arzobispado de Guatemala* (1999) també es van formar *las Comunidades Populares en Resistencia (CPR)*, comunitats ubicades a la selva, que es trobaven formades per un gran nombre de camperols provinents de diverses comunitats, aldees i municipis que havien estat exterminades per l'Exèrcit. Tal com esmenta Valdez (2014) les CPR resistien les agressions de l'exèrcit i moltes d'elles mantenien vincles polítics amb les unitats guerrilleres.

Una gran part de les persones afectades per l'exèrcit, van col·laborar i unir-se a les guerrilles, tant per necessitat com per lluitar pels seus ideals revolucionaris. Això va desembocar en un enfortiment dels moviments guerrillers, els quals ja començaven a organitzar-se d'una manera més estratègica gràcies a la coalició (URNG). En aquest període es va dur a terme la incorporació a les FAR de molts dels futurs membres de la *Cooperativa Nuevo Horizonte*, per la situació del país i les massacres de les seves perspectives comunitats. Aquest fet es troba narrat en el següent fragment, extret del llibre de la cooperativa:

A finales de la década de los '70 e inicios de los '80, algunos de nosotros participamos en las luchas guerrilleras por motivación, sin tener plena conciencia, estudio y análisis de la situación nacional e internacional. Sí teníamos el deseo de hacer algo motivados por los ejemplos de Cuba, Vietnam y particularmente por el triunfo de la revolución sandinista en Nicaragua en 1979. Sin embargo, la gran mayoría de los combatientes llegamos a la guerrilla por obligación, como única alternativa para salvar la vida a raíz de las masacres ocurridas de 1981 a 1983. (Gaviria et al., 2011, p. 20).

La vida guerrillera es trobava emmarcada en una situació bastant dura, caracteritzada per la pobresa i manca d'alimentació i pel suport d'algunes persones i comunitats, sobretot de les àrees rurals. Les persones incorporades a l'organització rebien una preparació militar-teòrica prèvia als enfrontaments amb l'exèrcit guatemalenc sobre la lluita de classes, la política contra insurgent, la guerra psicològica, la guerra de propaganda, etc. A part, aquelles que no havien estat escolaritzades o es trobaven en edat d'escolaritzar-se, rebien classes als diferents campaments per aprendre a llegir, escriure, la gramàtica, etc. Totes les tàctiques i accions es van dur a terme des de la clandestinitat, instal·lats en diversos campaments per la zona del Petén. Durant aquest conflicte intern es van produir molts enfrontaments armats entre la resistència i l'exèrcit, en el que es van donar bastants baixes i ferits.

Alguns dels membres de la *Cooperativa Nuevo Horizonte* van expressar que aquest fet no només va implicar la lluita per una sèrie de drets i llibertats, sinó que també es va crear un sentit de comunitat i de família. Van guanyar certs valors i aprenentatges mutus durant tots els anys viscuts i lluitats en la guerra. Aquesta idea es troba plasmada en un fragment del llibre de la cooperativa, que mostra el testimoni d'un/a excombatent anònim/a:

De ese proceso me ha servido demasiado aprender a tener conciencia pròpia. A la par vas madurando físicamente y te das cuenta que luchar por exigir libertad y derechos era la ofensa más grande al Estado. ¿Por qué no poder reclamar? Eran muchas interrogantes y, a la larga, justificaron toda la necesidad de un pueblo de luchar. Lástima que haya tenido que ser de esa manera violenta y que haya traído consecuencias, però de alguna manera fue necesario, o no estaríamos acá. (Gaviria et al., 2011, p. 22).

1.3. INTERSECCIONS TROBADES

La situació política-social es trobava molt compromesa a causa dels antecedents del país i la realitat concorreguda durant aquests anys amb el conflicte armat intern. Aquest va causar una sèrie de massacres als pobles indígenes i enfrontaments militars entre l'exèrcit i la URNG. Les guerrilles estaven perdent força i suport, s'estava donant un increment de la pobresa i de la manca de recursos bàsics i d'armament. Tal com indica Martínez (1983) la conjuntura guatemalenca va arribar a un punt insostenible, però amb la pujada al govern del civil **Marco Vinicio Cerezo Arévalo** (1986-1991) es va tornar a instaurar una democràcia al país. El 1987 el president va començar a plantejar la idea d'arribar a un acord entre l'exèrcit i la URNG per acabar amb el conflicte armat; amb la mediació de les Nacions Unides.

D'acord amb Valdez (2014) a aquesta realitat se li sumava un pretext en l'àmbit regional que es va començar a donar en 1983, el qual va afavorir l'inici de les negociacions. Alguns països llatinoamericans van crear un grup anomenat *Grupo Contadora*⁶ per tal de contribuir a la solució política i promoure la democràcia a Amèrica Central. A més, el 25 de maig de 1986 es va dur a terme una reunió entre diversos presidents centreamericans coneguda com a *Esquipulas I*, promoguda pel president de Costa Rica Óscar Arias Sánchez (1986-1990). Aquesta consistia a col·laborar per aconseguir la pau i la cooperació entre els països d'Amèrica Central. També es va firmar l'acord de *Esquipulas II*, “*en el cual se establecieron los mecanismos para alcanzar la pacificación y la reconciliación de Centroamérica por medios políticos.*” (Azpuru et al, 2007, p. 316).

L'inici de les deliberacions de pau d'altres països centreamericans, la pressió internacional i la conjuntura guatemalenca, van incitar aquestes negociacions comprès entre octubre de 1987 i desembre de 1996, any en què finalment es firma la pau i l'alto al foc. Van ser un total de 15 acords, en els que s'indicaven una sèrie de drets i obligacions per part de la URNG, l'exèrcit i per a les poblacions desarrrelades arran del conflicte armat. Segons Azpuru et al. (2007) el procés es pot dividir en quatre fases: la **primera (1987-1990)** va consistir en la creació de condicions per a la negociació, la **segona (1990-1993)** és l'apertura i definició del contingut de les negociacions, la **tercera (1993-1996)** definida com la represa i maduració de la negociació i l'**última (1996)**, com l'acceleració i tancament de les negociacions. A continuació, es troba una taula que mostra els diversos acords duts a terme i la localització en la qual es van pactar.

⁶ *Grupo de Contadora: “nombrado por la isla panameña donde se desarrolló la primera conferencia, estuvo constituido por Colombia, México, Panamá y Venezuela.”* (Azpuru et al, 2007, p. 316)

Taula 2. Acords de pau subscrits durant el procés de pau guatemalenc.

Lloc i data de subscripció	Acords de Pau
Acords que estableixen els procediments de la negociació	
Oslo, Noruega, 29 de març de 1990	<i>Acuerdo de Oslo. Acuerdo básico para la búsqueda de la paz por medios políticos.</i>
Mèxic DF, 26 d'abril de 1991	<i>Acuerdo de México. Acuerdo de procedimiento para la búsqueda de la paz por medios políticos y acuerdos del temario general.</i>
Querétaro, Mèxic, 25 de juny de 1991	<i>Acuerdo de Querétaro. Acuerdo marco sobre democratización para la búsqueda de la paz por medios políticos.</i>
Mèxic DF, 10 de gener de 1994	<i>Acuerdo de marco para la reanudación del proceso de negociación entre el Gobierno de Guatemala y la Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca.</i>
Mèxic DF, 29 de març de 1994	<i>Acuerdo de calendario de las negociaciones para una paz firme y duradera.</i>
Acords substantius	
Mèxic DF, 29 de març de 1994	<i>Acuerdo global sobre derechos humanos.</i>
Oslo, Noruega, 17 de juny de 1994	<i>Acuerdo para el reasentamiento de las poblaciones desarraigadas.</i>
Oslo, Noruega, 23 de juny de 1994	<i>Acuerdo sobre el establecimiento de la comisión para el esclarecimiento histórico de las violaciones de los derechos humanos y los hechos de violencia que han causado sufrimiento a la población guatemalteca.</i>
Mèxic DF, 31 de març de 1995	<i>Acuerdo sobre identidad y derechos de los pueblos indígenas.</i>
Mèxic DF, 6 de maig de 1996	<i>Acuerdo sobre aspectos socioeconómicos y situación agraria.</i>
Mèxic DF, 19 de setembre de 1996	<i>Acuerdo sobre el fortalecimiento del poder civil y función del Ejército en una sociedad democrática.</i>
Acords operatius	
Oslo, Noruega, 4 de desembre de 1996	<i>Acuerdo sobre el definitivo cese al fuego.</i>
Estocolm, Suècia, 7 de desembre de 1996	<i>Acuerdo sobre reformas constitucionales y régimen electoral.</i>

Madrid, Espanya, 12 de desembre de 1996	<i>Acuerdo sobre bases para la incorporación de la Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca a la legalidad.</i>
Guatemala, 29 de desembre de 1996	<i>Acuerdo sobre el cronograma para la implementación, cumplimiento y verificación de los Acuerdos de Paz.</i>

Font: *Construyendo la democracia en sociedades posconflicto*. (2007). Azpuru et al, p. 325.

Els acords de pau es van estructurar en tres eixos: acords que estableixen els procediments de la negociació, acords substantius i acords operatius. En una primera instància, es troben aquells que van permetre i facilitar el marc i context de referència per a l'inici de les negociacions. Els acords substantius són els que es van centrar en l'estructura i els elements necessaris per a abordar la pau ferma i duradora. Per últim lloc, els acords operatius són aquells que implicaven de forma directa a l'Exèrcit i a la URNG i els canvis al marc legal existent perquè es pogués donar una incorporació de la URNG a la vida civil. Aquests últims són els que realment van posar fi al foc i van afectar de manera directa als membres de la URNG. Una de les premisses per a posar fi a la guerra, va esdevenir la desmobilització dels guerrillers i l'entrega de les seves armes.

Aquest inici de negociació suposava una gran desconfiança pels membres de la guerrilla, per la desconeixença del procés i pels antecedents i enfrontaments viscuts entre l'exèrcit i les guerrilles. No tenien constància de la viabilitat i compliment de tots aquests acords, fet que creava una situació de desemparament i polarització interna. Tal com explica Valdez (2014) en les entrevistes amb el *Comandante Fernández*⁷.

[...] fue una cuestión de explicar que el proceso de paz era una salida política, y es verdad, y era una salida política, y plantearlo desde el punto de vista estratégico. Porque no era sólo la entrega de las armas, sino que lo que podíamos tener nosotros como la lucha a continuar, después de la firma de la paz, qué podíamos hacer. Todo eso sí lo vislumbramos con esas pláticas permanentes que tuvimos nosotros. (Comunicación personal, 2010, p. 228).

Aquest fragment narra com van sorgir bastants desajustos interns i posicionaments diversos sobre els acords de pau. Per a alguns guerrillers això suposava l'abandonament de la lluita i el

⁷ *Comandante Fernández*: "quien desempeñó el cargo de comandante del mando militar de las FAR en el Petén en los últimos años de la década de los noventa, y que asumió la desmovilización de la fuerza militar de las FAR en el Petén." (Valdez, 2014, p. 225)

rendiment davant del govern i de les injustícies. Altres membres creien en aquesta opció política davant de la militar, a causa de la situació del país insostenible i de les mancances econòmiques de la guerrilla. El procés va suposar una gran dificultat i conflicte intern sobre el futur de la lluita i sobre el seu futur com a grup i com a persones.

[...] la desmovilización se trató de un evento para el cual no estaban preparados porque la larga guerra los había convertido en insurgentes desarraigados. No contaban con parcelas, familia o un lugar a donde dirigirse, lo que los convirtió en un grupo vulnerable, pero a la vez les permitió unirse en un futuro proyecto que les daría una nueva identidad. (Valdez, 2014, p. 234)

El text sintetitza aquest conjunt de sentiments centrats en el malestar, incertesa, desconfiança, por i desconeixement. Molts dels membres de la URNG havien perdut a la seva família en les massacres i els seus béns materials i desconeixien el futur després d'aquesta entrega d'armes. L'armament havia estat una simbolització de la seva lluita i de la reivindicació dels drets i la pèrdua d'aquest suposava gran desconcert. Finalment, el 29 de desembre de 1996 es va firmar *el Acuerdo de paz firme y duradera* entre el Govern de Guatemala i la URNG en presència de les Nacions Unides, així posant fi a 36 anys de guerra.

1.4. CONTEMPLANT UN NOU HORIZÓ

Es va iniciar el procés de **desmobilització**, desarmament i reinserció a la vida civil i política dels guerrillers, coordinat per la *Misión de Verificación de las Naciones Unidas en Guatemala* (MINUGUA). Per a comprendre de millor manera aquest procés, ens basarem en el testimoni que ens va donar Eucebio Figueroa Santos, amb el sobrenom de protecció Rony, utilitzat per seguretat durant la seva militància clandestina a la guerrilla. Va ingressar a les FAR als 14 anys i hi va romandre durant 18 anys, arribant a la categoria de Comandant d'una de les companyies de l'organització. Ens relata el procés de la desmobilització i l'origen i creació de la *Cooperativa Nuevo Horizonte*.

El 29 de desembre de 1996 els membres de la URNG es van reunir a la **Finca SACOL** a un refugi anomenat *El Albergue*, per tal de realitzar un inventari d'armes i entregar-les. La majoria dels desmobilitzats van tenir l'oportunitat de tornar al seu lloc d'origen amb les seves famílies, atès que durant el conflicte armat les seves terres no havien estat arrasades, cremades o robades. Els exguerrillers que van formar la *Cooperativa Nuevo Horizonte*, la majoria es van unir a les FAR entre 1978 i 1980, es van trobar amb què els hi havien expropiat les seves terres i les seves famílies havien desaparegut. Aquests es van anomenar-se **Grupo Sin Destino**, atès que ja no tenien cap finca a la que instal·lar-se ni família amb la que quedar-se. Aquest grup format per unes 125 persones que compartien la mateixa ideologia, van emprendre el mateix rumb i projecte.

[...] Entonces desde ese momento tomamos una decisión, que íbamos a crear un modelo de comunidad donde estuviera la expresión revolucionaria colectiva e individual y que lo importante era la unidad, lo importante era estar juntos y no dividirnos, ¿verdad? Y que pudiéramos tener la capacidad de la tolerancia, de la igualdad de oportunidades, pero sin el abuso, el aprovechamiento de los demás para la prosperidad individual. Entonces pensamos que podíamos hacer esa comunidad que llenara esas características, esas características dignas de un revolucionario con libertad pura que siempre tuvimos en la guerrilla y que aquí más que nunca podíamos desarrollarla, que el que quisiera trabajar en colectivo, trabajaba en colectivo y el que quisiera trabajar individual sano y bueno era que lo hiciera y que deberíamos apoyar. Porque aun dentro de la individualidad nosotros creíamos y creemos que hay un compromiso colectivo, que hay una solidaridad, que hay un compromiso de identidad y de respeto. [...] Es ahí donde empezamos entonces a diseñar que queríamos ser, entonces es ahí donde tomamos la decisión: una comunidad modelo que permita demostrar lo que soñaban

las mujeres y hombres guerrilleros de construir de esta Guatemala, mínimamente.
(Rony, comunicació personal, 2018, p. 6).

El *Grupo Sin Destino* a principis de maig de 1997 va ser traslladat a l'**alberg Papalhá**, una antiga granja de porcs de l'Estat. En aquesta es va començar la recerca d'un lloc en el qual poder establir aquell habitatge digne, garantit en *el Acuerdo sobre bases para la incorporación de la Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca a la legalidad*. Rony narra com aquest alberg no es trobava hàbitat per a les persones, que la majoria no estaven encara netes i les van haver de netejar tots i totes. L'estada a Papalhá consistia a buscar conjuntament amb l'Estat una finca o terreny per a instal·lar-se i allà situar la seva comunitat i cooperativa. Es van organitzar en brigades de 4 o 5 companys, iniciant l'exploració per diverses zones de Guatemala. Mentrestant, rebien una capacitació teòrica de diferents oficis i suport alimentari de la *Cruz Roja Española*. També van rebre per part d'aquesta organització dos pantalons, dues samarretes i un parell de botes.

Inicialment, l'estada havia de tenir una duració de 3 mesos, però es va allargar fins als 9 mesos. Van trobar una finca anomenada **Horizonte**, que s'adequava a les seves expectatives i necessitats, ubicada al municipi de Santa Ana a 38 km de Flores, Petén. L'elecció d'aquesta es va centrar en el seu preu accessible, la ubicació i la facilitat d'accés a les vies de comunicació i a la carretera principal. L'adquisició de la propietat es va realitzar a través de l'organització governamental *Fondo Nacional para la Paz* (FONAPAZ) per un valor de 3.300.000Q⁸ pactat per una entitat guatemalenca anomenada *Fundación Guillermo Toriello*, sense el consens ni participació dels membres del *Grupo Sin Destino*.

Del 24 de febrer de 1998 al 28 de febrer de 1998 van arribar al nou terreny totes les persones que constituïrien la futura *Cooperativa Nuevo Horizonte*. Oficialment, es va crear el 25 de juliol de 1998 com a cooperativa en el registre del *Instituto Nacional de Cooperativas de Guatemala*. Aquí es va iniciar el seu projecte com a grup i comunitat, el qual va implicar un llarg camí ple de dificultats per culpa de la manca d'aliments, de recursos econòmics, serveis mèdics i sobretot, per la carència d'estructures i condicions bàsiques i humanes per a viure en aquesta finca. Rony remarca com es va arribar a consensuar i concloure que la comunitat que crearien es trobaria organitzada en cooperativa:

⁸ "La divisa guatemalteca es el Quetzal, cuyo cambio es aproximadamente 0,12 €." (Di Rienzo, 2009, p.9). 3.300.000Q equivaldrien aproximadament a 396.000€.

Entonces empezamos a buscar que era lo más apropiado y hemos decidido que era una cooperativa, aun conociendo que las cooperativas estaban diseñadas y creadas por el sistema capitalista para mantener el control de las personas. Entonces nosotros pensábamos que podíamos utilizar el esqueleto o la cuestión jurídica, pero que nosotros le íbamos a poner la propia carne a ese esqueleto, no la que nos ofreciera el sistema, sino que nosotros hacerla tal y como nosotros queríamos en base a nuestras necesidades políticas, culturales, sociales que nosotros teníamos y a eso le llamamos la Cooperativa Modelo, sería esa cooperativa-aldea modelo. No la modelo del ejército. (comunicació personal, 2018, p.6).

Basant-nos en *el Acuerdo sobre bases para la incorporación de la Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca a la legalidad* s'havien de garantir unes condicions mínimes i un habitatge digne amb el suport del govern. Però es van trobar amb una situació totalment diferent de l'esperada, un espai deshabilitat en unes condicions pèssimes i precàries que no disposava d'aigua corrent i potable, electricitat ni cap estructura habitable. A més, els membres de la cooperativa, és a dir els socis, no disposaven d'aliments, mitjans econòmics, medicina ni aigua i van haver d'instal·lar-se al terreny amb tendes i carpes de plàstic. Es va demanar ajuda a l'Estat per a la construcció dels habitatges, però aquest va sol·licitar una quantia econòmica, de la qual ells no disposaven. La *Cruz Roja Española* va negociar amb el govern i pactà el seu suport econòmic per a iniciar les cases. L'Estat guatemalenc es va desentendre totalment d'aquest procés i els va deixar en una situació de desemparament, el qual va ésser fructífer gràcies a l'ajuda internacional i a la seva pròpia feina.

Rony destaca com aquest projecte el van iniciar des del treball comunitari i grupal per a poder construir-lo des de 0. Per això, es van organitzar en quatre grups: un dedicat a la construcció dels diferents habitatges, l'altre s'encarregava de la construcció del sistema d'aigua entubada, el tercer a la producció agrícola per a poder abastir a tots i finalment, l'últim es va centrar a desenvolupar un projecte de reforestació (*La Pinera*). Aquest es va iniciar el 1999, per un incentiu forestal del govern anomenat PINFOR. Es va promoure el projecte amb l'objectiu d'obtenir els recursos necessaris per a saldar el deute, a partir de la fusta extreta dels pins. Van treballar sota unes condicions molt dures caracteritzades per la manca d'aigua i aliments, la situació va intensificar-se per a les dones embarassades i amb fills. Sota uns arbres d'aquesta zona deixaven els seus fills, així constituint *la primera guarderia*. Actualment, aquest projecte

segueix funcionant amb una espècie de pi anomenada *Pinus Caribaea*, extraient beneficis a partir de la venda de fusta.

Les condicions precàries i infrahumanes van provocar que algunes persones durant el procés de construcció abandonessin i prenguessin el seu propi camí; fet implicà que finalment, només 91 persones constituïssin la cooperativa. Arribà un punt en què va esdevenir necessari buscar altres recursos econòmics per a poder seguir subsistent.

[...] bueno en los primeros días teníamos un poco de comida que habíamos conseguido, pero después se agotó y nos vimos en la necesidad de los cuatro grupos articular un quinto grupo. En este quinto grupo seleccionamos a los mejores hombres, ahí no pusimos mujeres, en los cuatro grupos anteriores estábamos igual mujeres y hombres. En el quinto grupo seleccionamos solo hombres, porque este quinto grupo tenía que irse a las fincas cercanas a buscar trabajo para conseguir un poco de dinero y con ese dinero poder comprar cosas para todos y de esa manera fue como nos estructuramos y empezamos. [...] (Rony, comunicació personal, 2018, p.9).

Es van activar una sèrie de plans que s'anomenaven en relació als dies que dedicaven a la comunitat i a la seva construcció (**plan 30, plan 22, plan 15, plan 14, plan 12, plan 10, plan 7 i plan 2**). Van sorgir amb l'objectiu de poder invertir temps i esforç a la creació i desenvolupament de la comunitat, per tal de poder donar-li forma. Aquests plans també s'intercalaven amb la feina externa per a així, poder aportar aliments i recursos econòmics a la comunitat. El 1998, el primer any instal·lats a la finca, es va aplicar el pla 30 que consistia a treballar únicament en la creació de la comunitat els 30 dies del mes de tot l'any. El següent any es va desenvolupar el pla 22 que consistia a dedicar 22 dies a la construcció de la comunitat i 8 dies a treballar a la ciutat o a altres finques per aconseguir aliments per a tots. Tots els plans es van anar aplicant de forma cronològica i consecutiva, fins a arribar al pla 2. La reducció de la inversió de feina a *Nuevo Horizonte* es va deure a la millora de la comunitat i a la necessitat imperant d'aconseguir aliments i recursos econòmics. Es va posar fi a aquests plans quan la comunitat ja era autosostenible i es trobava ben desenvolupada gràcies a tots els membres.

1.5.REALITAT ACTUAL

Nuevo Horizonte és una comunitat que es troba immersa i constituïda en un context històric i polític de gran reincidència en el país, que va marcar als diferents pobles, comunitats i a les diverses persones que van participar en la lluita armada. És un projecte polític i de vida que neix per donar resposta a unes necessitats socials i la configuració de les idees anticapitalistes i revolucionaries que no es van aconseguir implantar al país. Cal remarcar com la creació d'aquesta va donar-se per la feina conjunta del *Grupo Sin Destino*, per tal de constituir un nou futur fora dels paradigmes del conflicte armat. El funcionament d'aquesta gira al voltant de la seva estructura organitzativa i dels projectes que han creat i sustenten econòmicament la cooperativa. Segueixen donant peu i èmfasis en la seva història i en els valors de la seva lluita revolucionaria, però tenint en compte la realitat actual en què es troben.

Agafa com a estructura organitzativa la cooperativa. Aquesta li permet coordinar els diferents projectes per a la producció de béns i beneficis amb la prestació de serveis per a la comunitat. La màxima autoritat és l'Assemblea que es troba composta per 91 socis (els membres que inicialment van construir la comunitat) que vetllen pel funcionament i garantia d'una vida digne dels associats i famílies. Es troba dirigida per una **Junta Directiva** formada per 5 membres, elegits en les assemblees per períodes de 2 anys. Actualment, la comunitat es troba formada per unes 108 famílies aproximadament i gestionada pel *Consejo Comunitario de Desarrollo* (COCODE), encarregat de la gestió d'alguns projectes, de la seguretat, subministrament d'aigua potable, neteja, recollida de l'escombraria, etc. En aquestes estructures organitzatives hi participen tant dones com homes, seguint els principis que caracteritzaven la guerrilla. Di Rienzo (2009) plasma aquesta idea en el següent fragment:

Hoy en día, la comunidad se rige por principios de democracia, transparencia y participación, y de las comisiones bajo la presidencia de una junta directiva, en la cual las mujeres desempeñan funciones de primer nivel, quedando al cargo de la educación de los jóvenes y llevando a cabo con éxito varias actividades productivas. (Di Rienzo, 2009, p.63)

Els projectes iniciats i gestionats per la *Cooperativa Nuevo Horizonte* s'han dut a terme gràcies al suport econòmic europeu del programa de *proyectos para la reincorporación de los desmovilizados de URNG* (PAREC). Aquests són la **ganadería, piscicultura, Turismo Solidario, la Tienda de la Cooperativa i la Pinera**, ja explicada anteriorment. Tots els beneficis obtinguts dels projectes es distribueixen entre els 91 socis de la cooperativa i una part

s'inverteix en la comunitat i a la resta dels projectes. Farem un petit èmfasi en la conceptualització d'aquests per a entendre de millor forma el funcionament de *Nuevo Horizonte*.

El projecte de *ganadería* se centra en la cria, reproducció i venda de vaques i toros per al consum intern i la comercialització en el mercat local. *Piscicultura* es troba ubicada en la llacuna de la comunitat, anomenada *Oquevix* i es basa en la cria de peixos *tilapia* per al consum local i la seva comercialització en altres comunitats. També ens trobem amb la *Tienda de la Cooperativa*, que és una botiga d'articles de consum diari i de primera necessitat que ofereix la comunitat.

A més, el 2006 es va crear un projecte (*Turismo Solidario*) que permetria mostrar a persones externes el funcionament i història de la cooperativa. Ofereix excursions a la comunitat i als seus entorns, allotjament al *hospedaje de Horizonte* i als serveis del *Restaurante El Bosque*. Gaviria et al. (2011) assenyalen la raó per la qual els socis van iniciar aquest projecte:

Los años que vivimos en la selva nos dejaron huellas imborrables y ahora, por medio de lo que llamamos turismo solidario estamos dispuestos a no borrarlas y demostrar que una comunidad, que ha tenido tantos tropiezos en el camino puede salir adelante. (p.98).

A mesura que ha anat creixent *Nuevo Horizonte* s'han promogut altres projectes partint de la mateixa comunitat o de l'ajuda internacional. Aquests altres principalment són *la Escuela Popular Creciendo Unidos, Unidad Mínima de Salud, Viviendo con Diabetes, Casa de Maternidad* i *Dejando Huella*. *La escuela Popular* és una escola que s'encarrega d'impulsar un model alternatiu educatiu per aquells joves de 12 a 16 anys, de *Horizonte* i d'altres comunitats. Es troba definit amb un objectiu fonamental: "*impulsar cambios estructurales en Guatemala que permita una sociedad libre de explotación, de racismo y de discriminación*". (Gaviria, 2011, p.96).

Una altra iniciativa és *Creciendo Unidos*, creada el maig de 2017 i finançada per una organització italiana anomenada *AMKA Onlus*. És un viver on es sembren i produeixen arbres, amb l'objectiu de diversificar les espècies, incentivar el cultiu propi i el d'altres comunitats i establir un mercat rendible. El 2003 es va iniciar *Dejando Huella*, un projecte integral finançat per la *Fundación Amicus*, una entitat canadenca. Es va crear per tal de treballar la incidència de

gènere i apoderar a moltes altres dones. La seva tasca es basa a sensibilitzar i conscienciar a les dones d'altres comunitats sobre la violència de gènere i les conseqüències que aquesta pot arribar a tenir.

A més, a la comunitat hi ha una sèrie de projectes que atorguen una cobertura sanitària als seus habitants i comunitats externes. La *unidad Mínima de Salud* és un centre mèdic d'atenció mínima del *Ministerio de Salud Pública y Asistencia Social*, que consta d'un infermer. Aquest el van sol·licitar els membres de la comunitat, per tal de tenir aquesta part garantida. *Viviendo con Diabetes* és un projecte impulsat per una fundació canadenca anomenada *Fundación Bienestar* amb l'objectiu d'abastir el gran nombre de casos de persones amb diabetis. Se centra en la sensibilització i suport a les persones que pateixen aquesta malaltia, però també ofereixen conscienciació als infants i adults que no la tenen. Finalment, la *Casa de Maternidad* va ser creada el febrer de 2018 per una entitat canadenca, amb la finalitat de donar atenció sanitària a les dones embarassades i als seus nadons. Ofereix serveis a *Nuevo Horizonte* i també a les comunitats veïnes. El projecte va sorgir davant la manca d'eines higièniques i la desprotecció de les dones quan eren ateses a casa.

1.6. REPTES DE FUTUR

En aquest punt ens plantegem una sèrie de problemàtiques i reptes que ens hem trobat en la comunitat i alguns dels quals, han estat manifestats pels seus propis membres. Això ens permetrà tenir una visió de conjunt de la situació en què es troba *Nuevo Horizonte* i en termes genèrics, aquelles problemàtiques amb les quals conviu dia a dia. La comunitat s'enfronta a un seguit de reptes i conflictes que marquen el seu futur com a model i que imperen en la seva convivència. Aquest apartat ha estat realitzat a partir d'entrevistes dutes a terme a diverses persones, les quals ja es troben detallades en el següent capítol.

Nuevo Horizonte ha implantat un model i una estructura que garanteix un mínim de serveis sanitaris, educatius, alimentaris, etc. Aquests es troben a l'abast de tots els membres de la comunitat i permeten un mínim de qualitat de vida. És una comunitat que disposa d'una millor situació socioeconòmica que altres del Petén, on algunes d'aquestes no disposen d'aigua potable ni llum elèctrica en tot el veïnatge. Pabel ens recalca com aquesta comunitat mostra una evolució davant la resta: “*tenemos como mil problemas, pero estamos como 3 meses luz delante de todas las comunidades. Porque problemas solo en el cementerio no hay y de ahí en todos lados hay problemas.*” (Comunicació personal, 2018, p.39)

Tot i aquest avenç davant la resta de comunitats, *Nuevo Horizonte* presenta bastants diferències i realitats socioeconòmiques. A l'inici de la comunitat la major part dels veterans partien de 0, sense coneixements sobre la nova realitat i amb un habitatge molt bàsic. Es van trobar amb una realitat totalment inesperada, on l'entrada al mercat laboral va esdevenir una gran problemàtica a causa dels prejudicis cap a ells com a excombatents i el seu baix nivell acadèmic. La major part dels membres dels veterans no disposaven d'una educació superior ni havien acabat l'escolarització bàsica. Aquest aspecte ha suposat un gran handicap a l'hora de reinserir-se a la societat i al mercat laboral, conjuntament amb el seu desconeixement a l'hora de realitzar moltes altres professions.

Els veterans de la comunitat s'han trobat amb una manca d'oportunitats, on només alguns han pogut treballar per l'Estat i s'han garantit unes condicions mínimes pel seu futur. Una gran part dels veterans i membres de la comunitat, a causa del seu passat com a excombatents, han estat molt sol·licitats per a esdevenir cossos de seguretat del president i del govern guatemalenc. La resta treballen com a agricultors de les seves pròpies terres en la comunitat o es troben ocupats de forma remunerada en alguns dels projectes comunitaris. Una de les problemàtiques amb les

quals es troben un gran nombre de socis és que presenten moltes dificultats econòmiques, a causa del baix sou que es rep com a agricultor i com a treballador dintre dels projectes.

A més, dintre de la comunitat conviuen diferents ètnies on la gran majoria són d'origen indígena, destacant l'ètnia Kekchí originaria maia. Les famílies Kekchis que viuen a *Nuevo Horizonte* es troben en una situació econòmica més baixa, on la major part es dediquen a l'agricultura i a la venda de la seva collita. Aquesta baixa economia repercuteix en gran grau en les oportunitats educacionals que poden donar als seus fills, la inversió en la millora de l'habitatge i la cobertura sanitària, on és necessari tenir uns bons ingressos per a disposar d'una mínima qualitat. En canvi, totes aquelles persones de la comunitat que han aconseguit treballar com a cossos de seguretat del govern, han pogut gaudir d'uns ingressos més alts i una futura jubilació, que garantirà un suport econòmic per a la seva família.

Aquestes diferències econòmiques són molt visibles en la comunitat, tant per les condicions en què es troben els seus habitatges, per l'accés a l'alimentació i a la sanitat de qualitat, la millora i promoció de l'educació superior dels seus fills, etc. Casildo narra aquesta realitat i com esdevé la situació econòmica un hàndicap a l'hora de millorar les seves condicions de vida.

Aquí hay una gran cantidad de compañeros que cuando llegamos, llegamos todos por igual, las posibilidades nos han hecho un poco diferentes, unos con posibilidades más económicas, otros que estamos jodidos. [...] La prioridad aquí hoy es resolver el problema de la vivienda de los compañeros, hay compañeros que veras esas grandes casas que trabajaron en el gobierno o en la capital, pero los otros estamos jodidos.
(Comunicació personal, 2018, p.50)

L'envelliment de la població veterana és un factor que està empitjorant aquesta situació, on cada cop més persones es troben sense feina i no poden recórrer a l'agricultura ni ramaderia, per la seva avançada edat. Aquests no disposaran d'ingressos econòmics propis ni de cap compensació pública un cop es jubilin, raó per la qual hauran de dependre de l'economia dels seus fills o familiars. Alguns veterans han plantejat l'opció de buscar nous recursos i oferir més llocs de feina als socis dins dels projectes, però la cooperativa no disposa de suficients ingressos econòmics. Tania ens recalca la importància d'aquesta situació i com aquesta li repercuteix negativament.

Se necesitan más cosas para apoyar más a los compañeros o más trabajos que tengan pago, porque trabajos hay, pero a veces no hay con que pagar se necesitan tal vez más

proyectos que sean más rentables y que tenga un trabajo pues. Hay trabajos para unos pocos, pero otros tienen que ir a trabajar fuera. Pongamos en mi caso, yo necesito un trabajo, pero yo afuera no puedo conseguir ya por mi edad también, y ahorita no tengo solo ahí donde trabajamos, pero son horas y yo necesito trabajar para tener una entrada económica más a mi casa. Entonces sí, se necesita acá más en la cooperativa más trabajos pagados, tal vez que se gestionen más proyectos para que los compañeros también tengan para mantener a la familia. (Comunicació personal, 2018, p.56)

Aquest model de vida que aposta pel cooperativisme i pel treball comunitari, no s'escapa de moltes de les problemàtiques que es donen i viuen a Guatemala: violència de gènere, violència familiar, alcoholisme... Culturalment, Guatemala és un país on l'educació cap als fills tendeix a l'ús de la violència física i verbal, per tal d'inculcar diferents aspectes. Aquesta és una realitat que també es viu a *Nuevo Horizonte*, on la gran majoria dels nens són educats a partir de la violència física. És un fet que es troba totalment normalitzat i que no és percebut com un maltractament ni un abús cap a ells. És un mètode que no és utilitzat per totes les famílies, però molts dels nens en algun moment han exposat aquestes pràctiques per part dels seus pares i mares.

Un altre conflicte detectat són alguns casos de violència de gènere que s'han donat a *Nuevo Horizonte*, on les parelles sobretot alcohòliques han perpetuat algun tipus de maltractament físic i/o verbal cap a la seva parella. És una conjuntura invisibilitzada per la comunitat i pels membres d'aquesta, on no s'exposa ni es donen espais per a abordar i confrontar aquesta realitat. *Dejando Huella* és un grup de dones que treballa des de la perspectiva de gènere la violència, l'apoderament de la dona, la planificació familiar, etc però amb altres comunitats indígenes del Petén. Així doncs, en alguns nuclis familiars es donen situacions de violència on les dones i els fills són víctimes d'aquesta i no es donen eines ni mecanismes que aportin una solució o tractament de la problemàtica. A més, s'acaba caient en una reducció de la importància dels fets.

A aquesta conjuntura se li suma la dependència a l'alcohol que pateixen alguns membres de la comunitat, una addicció bastant comú i donada a Guatemala i a les diferents comunitats i aldees. Un nombre bastant alt de persones, tant adults com joves, dediquen una gran part del dia als establiments que venen alcohol de la comunitat fins a altes hores de la nit. És un factor que afecta de manera directa a la comunitat i al seu funcionament, on algun soci amb un càrrec

decisiu ha arribat a trobar-se en una situació d'ebrietat. Arran d'aquesta problemàtica, *Nuevo Horizonte* va aplicar una mesura en la qual la venda d'alcohol estava totalment prohibida en qualsevol establiment, fet que va empitjorar la situació. Moltes persones de la comunitat marxaven d'aquesta per recórrer a altres indrets que els hi venguessin begudes alcohòliques, situació que acabava amb alguns membres de NH extraviats, víctimes i/o culpables de baralles, etc. Es va arribar a un moment crític, en el qual es va optar per retirar la mesura anteriorment estipulada i seguir amb la normalitat.

Destacar que *Nuevo Horizonte* és un model productiu i social que gira al voltant dels excombatents del *Grupo Sin Destino* i de les seves famílies posteriorment assentades. El seu funcionament es dona gràcies a les decisions dels 91 socis, encarregats de tota l'organització i destinació dels recursos econòmics i materials. Els projectes pertanyents a la cooperativa es troben dirigits per aquests i destaquen per la seva organització i presa de decisions en les assemblees. S'ha manifestat una variació i modificació dels projectes al llarg dels anys que ha portat a una alteració de la seva rendibilitat i obtenció dels beneficis. Davant dels canvis de presidència en la Junta Directiva s'han pogut percebre algunes transformacions. Pabel ens narra aquesta situació i algunes de les males gestions que s'han dut a terme.

A pesar de que yo les digo: el problema es la administración, el problema es la administración. El problema que tenemos que corregir es este, porque tenemos una administración muy pésima. Hace poquito nos acaban de vender una Coster, nos vendieron un tractor que lo conseguimos hace como 14-15 años a través de Cataluña y este año lo vendieron. Y el problema es que no se al final que se va a hacer con el dinero, no se sabe. Y eso de alguna otra forma solo es en la cúpula administrativa, ni te dicen nada y ya. Entonces, eso sí se debe de corregir. Y yo estoy trabajando para ver cómo podemos corregir eso. (Comunicació personal, 2018, p.43)

En la presidència d'aquest 2018 es van donar una sèrie d'actuacions per part del president on no es van tenir en compte l'opinió dels socis, deixant de banda la seva estructura organitzativa. Aquí se li sumà una manca de claredat dels comptes i del destí dels recursos econòmics, estimació donada per dos socis de la cooperativa. Es presenta una problemàtica que rau en la millora dels projectes i de la seva innovació, per no caure en un exhauriment d'aquests i presentar una millor claredat en l'administració i les seves gestions. Antonio també ens recalca aquesta conjuntura i la manca d'administració dels fons econòmics.

Pero a pesar de todos los problemas no hemos dejado de construir nuestra cooperativa ni la organización ¿verdad? como ha sucedido en otros lados y en otros grupos y eso también nos alienta mucho a los compañeros que hemos estado reconociendo que ha habido errores gravísimos. Y los errores gravísimos han sido en la administración y la actitud que han tenido algunos compañeros de aprovecharse de los recursos económicos. (Comunicació personal, 2018, p.25)

Un dels grans reptes a superar és el futur incert d'aquesta cooperativa, atès que es va apostar per un model instaurat en un rere fons històric i context específic, però les futures generacions han crescut en una realitat totalment diferent. Aquesta nova conjuntura ha estat absent d'una vida plena de persecucions, massacres, assassinats, lluita armada, etc, si no que s'ha caracteritzat per una criança en millors condicions, amb una educació i sanitat bàsica garantides. Els veterans i els joves no comparteixen la mateixa educació, vivències, valors ni ideals, tot i que s'ha intentat educar als joves en aquesta via. La mateixa escola de secundària de la comunitat ofereix una matèria en què s'especifica i s'accentua la lluita armada que van dur a terme els seus pares o avis. Aquesta realitat també es troba exposada per Rony, el qual recalca aquesta falta d'involucració per part dels joves.

Para mi uno de los grandes retos a superar de este modelo de producción es el involucramiento, identidad en la juventud de estos proyectos, para mi este es uno de los problemas más importantes que nosotros debemos de apostarle, ¿cómo lograr que la juventud se pueda entusiasmar con nuestros sueños y cómo la juventud logra hacer suyo este modelo de vida, de organización, de producción, de convivencia, de solidaridad? Yo pienso que este es uno de los retos grandísimos que tenemos nosotros. (Comunicació personal, 2018, p.11)

S'està donant una falta de participació dels joves en els diferents projectes comunitaris i en les assemblees decisives de la cooperativa. Les diverses tasques referents a l'organització i funcionament de tota aquesta estructura es troben encapçalades pels veterans, deixant al marge a les futures generacions. Aquestes no gaudeixen de la suficient informació ni coneixement de la cooperativa, sinó que es dóna una diversificació d'interessos. És un model de vida, d'organització, de producció i de convivència que va servir per al cobriment de les necessitats momentànies d'un grup de persones que volien seguir unides, raó per la qual es va establir que no hi hauria un repartiment de les terres. Això implica, que tots els terrenys i àrees de la comunitat són propietat de la cooperativa i per tant, de tots els membres.

És una manera de garantir que no es produeixi una dissolució i venda de les diferents propietats, però no es va preveure la possible obsolescència d'aquest arquetip a causa de llegat. El seguiment i futur d'aquest model està esdevenint un conflicte on impera una crisi entre els joves i els veterans i la incapacitat de gestió d'aquesta realitat. Els joves ja no comparteixen aquests valors i entusiasme pel qual un cop els seus avis i pares van encapçalar-se a la lluita i revolució a Guatemala, és una realitat que s'està quedant a l'oblit de molts i de moltes joves. Casildo mostra aquesta preocupació en vers al futur de *Nuevo Horizonte* i del seu model com a cooperativa.

Mientras nosotros los viejos fundadores sigamos vivos, la cooperativa se va a mantener. Nadie te va a garantizar que en unos 20 o 50 años más que la cooperativa pueda vivir, porque llegaran nuestros hijos jóvenes y los jóvenes no traen el pensamiento de uno. Estamos inculcando, haciendo todo el esfuerzo para inculcarle a nuestros hijos nuestros ideales como cooperativa. (Comunicació personal, 2018, p.50)

Caldria destacar com a punt important la manca de suport i de mecanismes per part de les institucions, les Nacions Unides i l'estat guatemalenc, fet que ha causat un gran impacte en el desenvolupament de la comunitat. S'han hagut d'aplicar els mateixos mecanismes i coneixements dels exguerrillers per a crear aquest model i espai de convivència i comunitat. D'aquí han derivat aquesta sèrie de problemàtiques socials que suposen uns reptes de futur a donar resposta i solucionar.

CAPÍTOL II. SALUT MENTAL I ALCOHOLISME

Nuevo Horizonte és una comunitat que ha creat una gran incidència dintre del context en què es troba i ha influït de manera positiva a altres aldees rurals, per la implantació del seu model organitzatiu. Per algunes àrees ha suposat un model a seguir per la seva iniciativa i feina com a grup i comunitat, desenvolupant una sèrie d'eines i mecanismes que els han permès la seva pròpia reincorporació.

Mostra un avenç davant la resta de comunitats properes, realitat que ha estat manifestada pels propis entrevistats, però segueixen imperant un conjunt de problemàtiques on juga un paper important l'educació i la cultura. S'ha detectat una manca d'oportunitats en l'accés al mercat laboral, una situació socioeconòmica baixa i molt variable, la falta d'implicació i pèrdua de valors dels joves, una mala administració, violència de gènere i familiar, alcoholisme i una falta de mecanismes a l'hora d'abordar la sanació psicològica dels veterans. Davant d'això, es poden observar un gran nombre de dimensions i aspectes a analitzar.

Per aprofundir en la situació actual de la *Cooperativa Nuevo Horizonte* ens hem centrat en les problemàtiques relacionades amb la manca de mecanismes aplicats al postconflicte en relació a la salut mental dels exguerrillers i en l'alcoholisme. Hem donat un especial èmfasi en aquestes àrees a causa de la incidència que tenen dins de la mateixa comunitat. Tal com hem esmentat anteriorment la CNH és una comunitat que destaca pel seu òrgan organitzatiu i la seva història com a cooperativa, però durant l'estada hem pogut veure una gran carència en l'autocrítica. En la major part dels esdeveniments succeïts s'observa una imatge dissemblant de la comunitat, mostrant una utopia d'aquesta i de la seva situació actual. S'ha detectat una manca de presa de consciència de les problemàtiques existents i d'aplicació de procediments necessaris que les treballin.

Aquesta situació s'ha trobat sobretot present davant aquells conflictes relacionats amb l'alcoholisme i la salut mental no abordada dels veterans. Així doncs, es fa una anàlisi més profunda en aquestes dues àrees a causa de la seva invisibilització i falta d'implementació de projectes i/o intervencions. A més, juguen un paper molt important en la comunitat, atès que són una sèrie de situacions que es donen de forma contínua i afecten de manera directa en el seu funcionament i desenvolupament.

La població d'estudi d'aquesta recerca ha estat seleccionada de la *comunidad Nuevo Horizonte*, ubicada a 443 km de la capital i formada per unes 435 persones aproximadament. Model de vida iniciat després del conflicte armat guatemalenc, pel *Grupo Sin Destino* de las *Fuerzas Armadas Rebeldes*. El focus de la investigació rau en les persones veteranes, és a dir, en aquelles que van formar part del conflicte de manera directa com a guerrillers en el grup anteriorment esmentat. Aquestes esdevenen un conjunt de 91 persones, dintre de la població de *Nuevo Horizonte*.

La mostra està constituïda per un professional que treballa en un projecte de la comunitat i al conjunt de 8 veterans que van combatre a la guerrilla entre els anys 1975 i 1996, constituint membres de la lluita armada entre 7 i 21 anys. Formen un grup de sis homes i dues dones amb una edat delimitada entre 48 i 74 anys. La gran majoria es dediquen a l'agricultura, exceptuant les dones que es troben ocupades en els projectes de la comunitat *Dejando Huella* i *Viviendo con Diabetes*. Van estudiar en la guerrilla una escolarització bàsica i van mantenir-se en aquesta. Aquests s'anomenen Tania, Rony, Federico, Miriam, Casildo, Miguel, Pabel i Antonio, nom fictici perquè la persona volia mantenir-se en l'anonimat.

Tania és una dona de 52 anys que va formar part de la guerrilla durant 14 anys i s'incorporà als 15 anys. Va esdevenir radista, encarregada de desxifrar les comunicacions dels enemics. És col·laboradora amb el projecte *Viviendo con Diabetes* i resideix sola a *Nuevo Horizonte* amb els seus fills. Rony és un home de 55 anys que va estar a les FAR 18 anys, unint-se als 14 anys. Va participar en aquesta com a Comandant d'una de les companyies, ubicades en la zona del Petén. Treballa com agricultor de les seves pròpies terres a la comunitat. Viu amb la seva filla i la seva dona, també exguerrillera de les FAR.

Federico és un home de 48 anys que va estar a l'organització guerrillera 7 anys i es va sumar als 18 anys, on va participar com a combatent dintre d'un dels fronts. Es dedica a l'agricultura i resideix sol amb el seu fill. Miriam és una dona de 64 anys que va col·laborar durant 13 anys amb les FAR i va estar presa 6 anys a Mèxic. És coordinadora del projecte de dones *Dejando Huella*.

Casildo és un home de 66 anys que va formar part de les FAR durant 21 anys, on s'integrà als 22 anys. Va participar com a combatent en un altre front situat a Escuintla, al centre-sud del país. Es troba jubilat i va treballar pel Ministeri d'Educació com a professor, l'únic que disposa

d'una educació superior i d'una remuneració per part de l'estat. Miguel un home de 74 anys que es va incorporar als 37 anys, formant part de la guerrilla durant 15 anys. Es dedica a l'agricultura i viu amb la seva dona i fills.

Pabel és un home de 47 anys que va incorporar-se a la guerrilla amb 10 anys, participant en aquesta durant 15, on va esdevenir combatent. Es dedica a l'agricultura a la comunitat i resideix sol. Finalment, Antonio és un home de 70 anys que va unir-se als 31 anys, durant 16 anys. Es dedica a l'agricultura en les seves pròpies terres i viu completament sol, una mica apartat del nucli urbà de la comunitat.

A més, també s'ha seleccionat a un professional anomenat Marlon que resideix habitualment a la capital de Guatemala que és l'administrador dels projectes de la Fundació canadenc *Amicus*. Aquest treballa en alguns projectes de *Nuevo Horizonte*, concretament s'encarrega des de fa 1 any de la creació d'un museu comunitari a la comunitat i es troba residint en aquesta.

Aquesta selecció ens permet conèixer de primera mà la situació actual en què es troba la comunitat i la perspectiva que aquests membres prenen. La selecció ha estat acotada a aquest grup a causa del seu coneixement sobre l'inici de la comunitat i el seu funcionament i la perspectiva crítica que poden aportar com a membres de *Nuevo Horizonte*. D'altra banda, s'ha seleccionat a un professional pel seu coneixement de la comunitat i la seva feina amb equips d'investigació d'antropologia, psicologia i història arxivística. Això en conjunt ofereix un bagatge i informació rellevant sobre les problemàtiques socials de *Nuevo Horizonte*.

La tècnica de mostratge utilitzada per aquest estudi és el mostreig no probabilístic, a causa del temps limitat amb el qual comptem i la recerca de diferents opinions sobre la situació de *Nuevo Horizonte*, sense establir una limitació ni selecció de les perspectives. La mostra ha estat escollida dintre dels 91 socis, tenint en compte la seva trajectòria com a persones excombatents i habitants de la comunitat. La principal raó d'aquesta mostra és la funció desenvolupada d'aquests en la comunitat com habitants, socis i persones crítiques amb la situació de la comunitat.

Els instruments de recollida de dades que s'han emprat es centren en l'entrevista qualitativa a les persones anteriorment assenyalades, en l'observació i en la recopilació d'informació basada en informes i articles. D'una banda, l'entrevista és una tècnica d'investigació que es realitza

cara a cara, per mitjà d'un intercanvi verbal entre dues o més persones; entre les quals hi ha un entrevistador que proposa preguntes per tal d'obtenir informació, opinions o creences de les persones entrevistades (Lara i Ballesteros, 2008).

L'entrevista serà semiestructurada, atès que es pretén realitzar una recollida d'informació sobre la situació de la comunitat i obtenir algunes dades sobre experiències d'aquests en vers a les problemàtiques socials detectades. Es guiarà principalment per un seguit de qüestions prefixades que donen lloc a respostes de caràcter obert i indeterminades. La directivitat d'aquesta es focalitza en els 8 veterans seleccionats, anomenats Tania, Rony, Federico, Miriam, Casildo, Miguel, Pabel i Antonio. També s'aplicarà aquesta a Marlon, el professional encarregat dels projectes d'*Amicus*, la qual es centrarà en el seu projecte desenvolupat a *Nuevo Horizonte*.

Es parteix de dues modalitats d'entrevistes; una dirigida als veterans per a conèixer la seva trajectòria, vivència de la guerrilla i la realitat actual de la comunitat i les problemàtiques o preocupacions que se'n deriven. L'altra va dirigida al professional anteriorment esmentat, per a descobrir el projecte en què treballa i la seva opinió de la situació actual de la comunitat. El focus principal de la recerca es troba en aquesta tècnica, ja que ens aporta informació de qualitat i ens permet conèixer de forma delimitada la perspectiva i opinió dels habitants seleccionats.

D'altra banda, l'observació és una eina que ha estat emprada durant l'estada de 3 mesos a *Nuevo Horizonte*. Segons Rodríguez, Gil i García (1996) és una forma de recollida d'informació qualitativa, que generalment es porta a terme en el context natural on tenen lloc els fets i on es troben els subjectes que s'estan estudiant. Com que l'investigador es troba present en tota l'observació, li permet captar tots els comportaments en el moment en què es produeixen, de forma directa o interactiva. D'acord amb Greenwood (2000) el principal objectiu de l'observació és fer una anàlisi dels elements no verbals, és a dir, els que no s'expressen per mitjà de la paraula, per tal de veure les conductes i els trets culturals que caracteritzen als individus o a un entorn.

En aquest treball s'ha efectuat una observació dintre de la comunitat centrada a detectar conductes, situacions, comentaris i converses rellevants per la temàtica a tractar. És una forma d'obtenir informació detallada on s'expressen circumstàncies específiques que reproduïxen una sèrie de patrons i conductes relacionades amb l'alcoholisme i la salut mental dels habitants

de la comunitat. S'ha facilitat aquesta eina a causa de la convivència compartida durant els 3 mesos amb els habitants de *Nuevo Horizonte*, fet que ha permès prendre part de la seva dinàmica i funcionament com a grup.

Per a simplificar el procés es realitza una observació participant, d'aquesta manera es dona un espai de confiança i d'integració en el grup i en el nucli de treball. A més, partim d'una observació no sistematitzada duta a terme sense prèvia estructuració i permet tenir un punt de partida en la investigació. Així doncs, una part del treball extraurà informació d'algunes converses amb habitants i situacions donades dintre de la comunitat. En darrer lloc, un fragment de la informació aconseguida parteix de la recerca d'articles i informes centrats en Centre i Sud Amèrica i Guatemala i la seva situació en vers a l'alcohol i a la salut mental derivada dels conflictes bèl·lics.

2.1. SALUT MENTAL

El conflicte armat fou un fenomen bèl·lic que va tenir una duració de 36 anys, en els quals es van produir una sèrie de fets que van tenir una gran incidència en la població i al país. Dintre d'aquest context, com ja s'ha mencionat amb anterioritat, es van trobar els veterans de *Nuevo Horizonte* com a epicentre del moviment revolucionari amb la intenció d'instaurar un govern revolucionari que pogués solucionar les problemàtiques de Guatemala. Miriam recalca com aquest fet es va donar per la necessitat i per les circumstàncies injustes que es vivien en aquells moments:

Para las mujeres no había oportunidades de nada, no te podías reunir, no podías tener una capacitación porque te decían que estabas en contra del gobierno. Al gobierno no le interesaba que las mujeres se desarrollaran mentalmente, que tuvieran otras capacidades, pero sin embargo era nuestro derecho verdad. Por eso se dio esto, no fue correcto que se haya dado una guerra entre nosotros, pero fue la última alternativa que nos quedó en ese tiempo para hacernos escuchar. Yo creo que eso lo quiero dejar bien plasmado. (Miriam, comunicació personal, 2018, p.59)

Tal com ja s'ha explicat, es caracteritzà per ser un període on es va donar una vulneració dels drets humans, de contínues massacres, assassinats, violacions i enfrontaments entre l'exèrcit i les guerrilles. Això va remoure i crear un entorn completament inestable que tingué com a conseqüència moltes víctimes, tant les comunitats, les poblacions desmobilitzades com els guerrillers. Els acords de pau van donar punt final a aquesta situació, esdevenint un marc de referència per a la reincorporació dels exguerrillers. En aquests s'assenyalava una sèrie de drets que disposaven els excombatents, del qual n'hem remarcat un que fa referència a la reparació a la víctima:

Con base en el principio de que toda violación de un derecho humano da lugar a un derecho de la víctima a obtener reparación e impone al Estado el deber de reparar, la Ley dispondrá que una entidad estatal tenga a su cargo una política pública de resarcimiento y/o asistencia a las víctimas de violaciones de los derechos humanos. La entidad encargada tomará en cuenta las recomendaciones que formule al respecto la Comisión para el Esclarecimiento Histórico. (Secretaría de la Paz, 2000, p. 97)

Aquest punt esmenta la reparació dels danys causats a les víctimes exguerrilleres, però no es menciona i es deixa de banda la sanació mental que haurien d'haver tingut els exguerrillers, incloent-hi als veterans de *Nuevo Horizonte*. Aquests van viure tota una sèrie de situacions

traumàtiques on van a ver d'afrontar les massacres de les seves famílies i la vivència durant anys a les muntanyes, amb les condicions de vida que això implica. Tot i això, ni les Nacions Unides ni les organitzacions estatals van optar per cap programa ni pla d'acció que gires al voltant d'aquesta temàtica.

Y entonces también en cierta forma hemos visto que hay una recuperación también de un tema de sanación que está pendiente puesto que las entidades internacionales y también nacionales dejaron sin terminar un trabajo de restauración digamos de la salud mental, de la salud psicosocial de las comunidades, incluyendo la de Nuevo Horizonte. Pensamos que todo este trabajo tiene el impacto sobre todo en este restablecimiento de la salud mental y del dialogo intergeneracional. (Marlon, comunicació personal, 2018, p.74)

En aquest fragment Marlon recalca la necessitat d'haver abordat algun programa que es focalitzés en les problemàtiques i experiències viscudes pels exguerrillers durant tots aquests anys, per tal de reparar els danys emocionals causats en aquests. Quan es produí la incorporació dels veterans a la finca de *Nuevo Horizonte*, es van abandonar tots els mecanismes de suport per part de les organitzacions, deixant de banda el tractament i la restauració de la situació dels excombatents.

Aquesta situació també és remarcada per Miriam, on expressa com tots aquests anys aïllats de la vida política i civil van suposar un canvi en les seves formes de viure i interaccionar. A més, destaca com les Nacions Unides durant el procés de desmobilització i instal·lació a la finca de *Nuevo Horizonte*, no els hi van donar eines ni mecanismes adaptatius per a poder incorporar-se.

Entonces para la gente de Nuevo Horizonte fue un poco difícil porque después de 10-20 años de estar en la montaña, ya tenían tiempo de no saber que hacer donde no hubo un proceso de capacitación para eso. Solo nos dijeron vayan a buscar un lugar donde pueden estar y bueno todos los compañeros, hoy socios, decidieron juntarse y quedarse aquí como familia y poder formar lo que hoy es la Cooperativa Nuevo Horizonte. (Comunicació personal, 2018, p.59)

Un altre participant també fa una declaració molt similar deixant constància de la fragilitat i situació de desconcert i vulnerabilitat en què es trobaven, sense tenir realment un suport directe que els hi facilites aquesta sanació i incorporació. No es van tenir en compte les particularitats

individuals ni com a grup de totes les situacions que havien viscut, es va valorar la reincorporació material i física.

Aunque uno como guerrillero de tantos años en la montaña, con un fusil que lo ha cargado en el lomo más de 15 años o más de 20 años, los compañeros que logramos sobrevivir en esa guerra, en esa cantidad de años pues uno también sentía inseguro de dejarlo todo y empezar de 0. No conocíamos nada más que eso. (Casildo, comunicació personal, 2018, p.47)

Tal com senyala el *Centro Nacional de Memoria Histórica* (Hewitt et al., 2016): “*El conflicto armado genera afectaciones físicas, emocionales y afectivas en las personas involucradas, altera la salud mental tanto individual como colectiva no solo de forma inmediata, sino también a largo plazo.*” (p. 128). Aquest organisme deixa constància de la influència i les repercussions que pot tenir un conflicte armat sobre les persones involucrades, afectant a totes les àrees i sobretot a la salut mental de cada individu. Durant els conflictes armats la salut mental individual però també col·lectiva es troba afectada de forma immediata i a mitjà i llarg termini.

Això es pot arribar a agreujar a causa de la poca o manca d’atenció psicosocial rebuda. En aquestes guerres, com en el conflicte armat guatemalenc, es donen una sèrie d’episodis caòtics i violents que incrementen el risc del trauma psicològic, tant si s’ha viscut com a civil que com a guerriller. “[...] *los conflictos armados no sólo generan muertes, heridas y discapacidades físicas, sino que también dejan huellas en la vida de las personas, las familias y la sociedad*”. (Rodríguez et al., 2002, p.338)

Aquesta realitat es troba també sostinguda per Cepedal (2013) que recalca com el fet d’haver observat atrocitats i morts, implica el desencadenament d’una sèrie de problemes psicològics apareguts possiblement durant el conflicte, però sobretot posteriorment.

Ser testigo en primera persona de imágenes aterradoras, el miedo, la violencia, la separación o muerte de miembros de la familia y resto de seres queridos, la destrucción del hogar, las cuantiosas pérdidas económicas, la inseguridad alimentaria, la pérdida de seguridad y confianza, así como la desestructuración del funcionamiento normal de una determinada comunidad pueden desencadenar graves problemas psicológicos y psiquiátricos que tienen probabilidad de presentarse tanto durante el conflicto, como un tiempo después de que este haya sido superado. (p.4)

Aquesta és una situació a la qual es van afrontar els membres de *Nuevo Horizonte* quan l'exèrcit va arrasar amb les seves comunitats i massacrà les seves famílies, fet que els va fer recórrer a la unió amb les FAR. A més, durant el seu període com a combatents van presenciar un conjunt d'actes traumàtics, igual que van haver de matar a persones, per tal d'aconseguir els seus objectius com a organització. El fet que a la comunitat no s'abordés de manera directa aquesta realitat és una forma de cronificar la situació i allargar els danys i seqüeles dels fets; successos que van tenir lloc fa més de 20 anys.

Els participants de la investigació han evidenciat algunes de les situacions, entre moltes altres, que van implicar fets crítics remarcables en els seus anys com a guerrillers i a l'inici de la creació de NH. Federico narra com va veure de primera mà l'assassinat de molts familiars, fet que el va motivar a incorporar-se a la guerrilla: *“a mí me motivó entrar en la guerrilla porque hubo muchas muertes de familiares delante mío y tuvimos que ir a México retornados por la presión del ejército.”* (Comunicació personal, 2018, p.69). Tania també explica com va presenciar la mort de molts companys de l'escola i de la seva comunitat, una vivència que la va marcar, conjuntament amb molts altres successos que en un futur tindrien lloc. Aquest va ser el moment d'inflexió en el que va decidir unir-se a *las Fuerzas Armadas Rebeldes* amb tan sols 14 anys.

Estaba yo ahí recibiendo las clases esas cuando el ejército entró y mató a muchas personas pues. Esa fecha la recuerdo mucho porque fue la primera vez que yo salgo sola de mi casa y me enfrento con el ejército yo sin saber nada. (Tania, comunicació personal, 2018, p.53)

Miriam narra com durant la seva intervenció amb les FAR va ser detinguda per la policia a Mèxic, situació que es va mantenir durant 6 anys. No verbalitza de forma directa els successos traumàtics que això li va suposar, però el seu llenguatge no verbal dóna a entendre les dificultats i situacions crítiques que va haver de viure estant presa. Durant l'entrevista va manifestar un episodi crític de nostàlgia i tristesa, expressada en plors.

Después del 92 yo estoy en México y en México de regreso a Guatemala me detuvieron, entonces estuve detenida en México por 6 años, como se dice vulgarmente presa política, por utilizar el país mejicano y sus vías para la logística la preparación. Entonces fue muy duro para mí. (Comunicació personal, 2018, p.58)

Pabel explica una situació viscuda per una companya de *Nuevo Horizonte* durant el conflicte, on es va perdre durant 22 dies a la muntanya. Aquesta es va quedar totalment sola, únicament acompanyada dels seus fills sense cap font de nutrients. Va ser una situació complicada on es va trobar durant dies desprotegida i vulnerable i a més, amb la pressió i patiment de l'encerclament de la zona per part de l'exèrcit.

[...] En el museo hay una foto de una compañera que se perdió 22 días con sus dos hijos en una ofensiva del ejército. Como 3 veces la cercaron, la hija de ella vende pollo allá en la entrada en la noche. [...] Entonces la compañera se quedó perdida y allá la cercaban. Ella se daba cuenta en qué momento la cercaban. ¿Qué hago dios mío? No tengo comida, ando con mis hijos. ¿Me entrego al ejército? No, prefiero morirme. (Pabel, comunicació personal, 2018, p.38)

També assenyala com es van donar una sèrie d'avortaments per les dures condicions amb les quals es trobaven al crear la comunitat, la gran exposició al sol, la desnutrició patida a causa la manca d'aliments i d'aigua i les condicions indignes dels habitatges i tendes en les quals habitaven. Davant d'això, les Nacions Unides tampoc va aplicar mecanismes ni eines de gestió emocional per a aquestes dones, fet que es va afegir a les afeccions traumàtiques no tractades.

Pero de ahí todo el resto de las cosas que están aquí nosotros las hemos hecho, aquí ha habido trabajo de hombres y mujeres. 9 compañeras abortaron a sus bebés por estar haciendo esos trabajos, para poder mirar hoy el Horizonte que ustedes miran. (Pabel, comunicació personal, 2018, p.41)

Es fa èmfasi en com tot aquest procés va implicar una sèrie de danys físics i emocionals i com el resultat va suposar una pèrdua permanent de molts pilars essencials, com la família, el propi jo, etc. “*Porque chingados ellos anduvieron en la guerrilla. ¿Qué ganaron? Perdieron su familia, perdieron parte de su cuerpo y ahora ¿qué tienen? Nada.*” (Pabel, comunicació personal, 2018, p.40) Aquestes històries, entre moltes altres, mostren com els membres de *Nuevo Horizonte* també van viure una sèrie d'experiències que els van marcar. L'impacte psicològic del conflicte armat i d'aquestes situacions varia segons les característiques de les circumstàncies viscudes, de la persona, les modalitats, la duració d'exposició als fets i el temps transcorregut. D'acord amb aquestes variables, cada individu ha afrontat i patit cada situació d'una manera diferent, fet que implica que les seqüeles i conseqüències es modifiquen segons la persona.

Aquesta és una realitat donada a *Horizonte*, on una gran majoria dels veterans han estat exposats a situacions traumàtiques que han suposat una sèrie de seqüeles psicològiques que afecten de manera directa al seu estat mental i al desenvolupament de la vida diària. Segons Hewitt et al (2016):

Finalmente, la prolongación de la violencia por años o décadas, genera habituación, lo que lleva a que sus consecuencias se vuelvan invisibles y, por lo tanto, el trauma y el sufrimiento se convierta en un asunto privado de las víctimas, situación que genera que la alteración en la salud mental de la población sea ignorada y no reciba la atención indicada. [...] (p. 137)

A *Nuevo Horizonte* no s'aborda ni es tracta la temàtica dels traumes bèl·lics, és una situació que s'evita i s'ha tornat invisible. Cada persona dur a terme la seva vida quotidiana deixant de costat aquestes situacions i s'ha detectat com es parla de la història de la guerrilla i de Guatemala, però deixant de banda el que aquests anys els hi han implicat emocionalment. Aquesta realitat també s'ha pogut observar en intentar realitzar alguna entrevista amb els veterans i la negació a realitzar-la per no voler recordar el que va succeir, això ens dóna a entendre com algunes persones han hagut de recórrer a l'evitació i supressió dels records. Això es va detectar durant l'estada, però en cap moment els veterans de la comunitat van parlar ni exposar el tema en els debats ni converses mantingudes, exceptuant en les entrevistes. D'acord amb el que ha expressat Hewitt et al. (2016) a causa de la prolongació d'aquestes situacions durant més de 10 anys els veterans de *Horizonte* s'han habituat a les seqüeles, deixant en l'àrea privada el patiment d'aquestes. És una manera d'invisibilitzar les problemàtiques i no haver d'afrontar-ho per la mateixa por al record.

Es pot observar una persistència i allargament de la situació, a causa d'aquesta carència dels mecanismes aplicats durant el postconflicte. La majoria dels entrevistats coincideixen en què s'hauria d'haver optat per un programa de salut mental que tractés les situacions traumàtiques viscudes.

[...] yo creo que nosotros tuvimos uno de los retos más grandes que deberíamos haberle apostado y creo yo que no lo hicimos. Fue justamente un programa de salud mental, yo creo que la mayoría de nosotros estuvimos entre 18 y 14 años en una lucha guerrillera, te guste o no estos términos de violencia tienen traumas, tienen circunstancias especiales que necesitan un tratamiento y yo siento que una de las dificultades más

grandes es que no se haya hecho un proceso de apoyo con un programa de salud mental.
(Rony, comunicació personal, 2018, p.14)

Els veterans d'aquesta comunitat no van tenir l'oportunitat de rebre una intervenció psicològica adequada i indicada que facilités la resolució de la situació traumàtica viscuda. Les Nacions Unides d'acord amb els acords de pau de 1996 es van comprometre a garantir la seva reincorporació a la vida legal, política, social i econòmica, per així garantir unes millors condicions, dotar-los dels mitjans necessaris per iniciar la incorporació i proveir el suport necessari per consolidar la seva incorporació. Aquests punts són aquells objectius que es van marcar envers els exguerrillers, però van deixar de banda la sanació mental de cada un, invisibilitzant i deixant de donar importància a aquesta àrea. Martínez (Hewitt et al., 2016), destaca com:

[...] Una tarea del Estado es garantizar la prestación de servicios de primera ayuda psicológica, de intervención psicológica en crisis y de atención psicológica especializada, con los protocolos y recursos adecuados para que las víctimas puedan superar las afectaciones emocionales, comportamentales y afectivas producto de la exposición a los hechos traumáticos que han vivido. (p. 136)

L'Estat Guatemalenc i les Nacions Unides haurien d'haver garantit aquest suport psicològic i incloure-ho en alguna de les clàusules o programes a desenvolupar en la reincorporació dels exguerrillers. S'ha de tenir en compte que la no aplicació d'aquests recursos ha suposat la posada en perill del desenvolupament d'aquesta comunitat, a causa del sorgiment de molts altres conflictes. Encara i així, han pogut implantar i aplicar un model que els hi ha garantit un futur després del conflicte armat.

2.2. ALCOHOLISME

Guatemala és un dels països amb major consum de begudes alcohòliques, tal com indica un estudi d'Euromonitor (Pocasangre, 2018), els guatemalencs consumeixen una mitja de 17,7 litres d'alcohol a l'any; xifra bastant elevada tenint en compte que la d'Espanya esdevé 9,3 litres a l'any. És una de les drogues més consumides a tota Amèrica del Sud, arribant a un gran abús d'aquesta substància. Es podria arribar a dir que existeix una "cultura alcohòlica" on aquest es consumeix com una substància recreativa i alleujadora dels malestars. S'acostuma a acompanyar a les celebracions, festivitats, esdeveniments especials; com indica Castaño (2018) *"hay una asociación importante entre "fiesta", "rumba" y alcohol. No se conciben éstas sin la presencia de esta sustancia."* (p. 20)

Aquest terme fa referència a una cultura relacionada amb l'alcohol, a causa de les actituds positives mostrades davant el consum de la substància. Existeix una relació de socialització de les persones amb l'alcohol, un control social predeterminat sobre la beguda i el tipus d'alcohol que es pot beure depenent de la circumstància. Es relaciona en gran mesura amb les situacions que impliquen plaer, establint una pressió social sobre aquelles persones que no consumeixen. És un aprenentatge social que es va donant durant les generacions, afectant també als joves que s'involucren en la mateixa pràctica. Quan aquesta es desvincula de les festivitats i esdeveniments especials, es deixa de donar una acceptació social generalitzada.

Aquesta és una situació que també es dona a *Nuevo Horizonte*, on una part dels habitants exerceixen aquesta pràctica en les festivitats, però també ho estableixen com un hàbit. La majoria dels entrevistats ressalten com la falta de mecanismes en el postconflicte que abordessin la seva sanació psicològica manté una estreta relació amb el consum habitual d'alcohol a la comunitat.

Y no te creas que aquí todo es bonito, vivimos muchas cosas en la guerrilla como grupo, e intentamos superarlas, pero eso nos marcó. Aun así, acá estamos, logramos con el trabajo de los compas (companys) esta cooperativa. Yo no tengo problema con lo sucedido, yo fui entrenado y estudié técnica y táctica militar, entonces psicológicamente yo aprendí a dominar todo tipo de vida. Entonces yo no tuve ningún impacto. Y para mí es igual vivir o morir, estar en guerrilla o estar civil, yo no tengo problema. Pero es un punto de vista personal, muchos compas (companys) no han sido capaces de superar esa vida y beben licor en las cantinas. Muchos llegan hasta a darse en la madre (pegarse), por rencor. (Pabel, comunicació personal, 2018, p.43)

Aquesta situació també es troba recolzada per altres estudis, com el de Lodoño, Romero i Casas (Hewitt et al., 2016), realitzat a adults víctimes i participants en el postconflicte de Colòmbia. Es va demostrar la relació entre les situacions traumàtiques viscudes i el consum d'alcohol i es mostrà una prevalença de l'abús de la substància. Rony també exposa aquesta situació, remarcant com una via d'escapament emocional d'aquelles persones que no han pogut resoldre les seves seqüeles ha estat l'alcohol. Manifesta que és una de les grans problemàtiques que imperen en aquesta comunitat i que a més, està corrompin i afectant de manera directa als joves i predecessors d'aquest model.

Como consecuencia de no haber tenido ese proceso, se crea mucho resentimiento y cada quien empieza a buscar una salida según lo que le convenga. Entonces por decirte algo en Nuevo Horizonte una de las enfermedades más grandes es el alcoholismo, a un inicio las personas mayores empezaron a buscar en el alcohol la salida para llorar, para quejarse y según ellos para curarse. Todos sabemos que esto es incorrecto y que el alcohol no es nada amigable para cuando hay resentimientos. Este problema es que estos señores mayores pues empezaron a invitar a la juventud a tomar y los patojos (joves) empezaron a tomar sin saber porque, solo porque ellos contaban y lloraban empiezan a tomar, pero para ellos ya no es un problema de resentimientos ni de reinserción, sino que se convierte en un vicio y se convierte en una situación delicada que atenta contra Horizonte. Entonces para mi si hablamos de reinserción yo pienso que esta reinserción no se dio al 100% ni de la manera más positiva, yo creo que las estructuras encargadas de este programa abandonaron totalmente a la sociedad guatemalteca. (Rony, comunicació personal, 2018, p.14)

Cal destacar que les persones en situacions d'amenaça generen estratègies d'afrontament a aquestes. Segons Lazarus i Folkman (Hewitt et al., 2016) aquestes estratègies són uns recursos i esforços comportamentals i cognitius orientats a resoldre la situació amenaçant, per reduir la posterior resposta emocional. Una resposta que es dona en aquestes situacions traumàtiques és la resiliència; segons Wilches (Hewitt et al., 2016) és definida com la capacitat que tenen les persones de fer front al dolor, a experiències difícils o traumàtiques. Representa la capacitat de superar aquells esdeveniments complicats i de tenir un desenvolupament exitós, tot i les circumstàncies. Aquesta estratègia està lligada a les característiques internes de cada persona, a les seves relacions socials i al seu entorn, etc, és a dir, es troba condicionada per les circumstàncies individuals. A *Nuevo Horizonte* cada persona ha hagut de desenvolupar

estratègies pròpies per a fer front a la realitat traumàtica viscuda, on alguns han aconseguit abordar-ho des de la resiliència, superant les circumstàncies.

Altres han hagut de recórrer a l'abús de l'alcohol, fet que evidencia una conducta d'evitació per afrontar les situacions traumàtiques viscudes durant el conflicte armat. Això es pot deure a un sentiment d'incapacitat de resoldre les problemàtiques, procurant no fer front al que va succeir i recorrent a l'ús de begudes alcohòliques. Antonio explica de primera mà la seva vivència amb l'alcohol i la relació que establia amb els seus companys, també veterans i alcohòlics.

Mira yo en lo personal avaloro esta situación de tomar: una es que ya el que tiene el habito muy enraizado pues al final se convierte en un alcohólico anónimo. ¿Ya es un problema tal vez muy personal o hereditario verdad? Pero muchos, cuando yo tomaba platicábamos mucho y de los problemas que nos tocaba cargar en carne propia y a consecuencia de que. A veces que terminábamos discutiéndonos porque no nos entendíamos, pero hablábamos de cuando nomas entramos a nuestra comunidad ya a vivir directamente cada quien en su casa. Era una situación muy difícil por la cuestión económica y falta de trabajo. Ya nos decíamos solo nos quitamos este sentimiento tomando. Entonces por eso, yo avaloro que muchos compañeros toman por la misma situación, por los mismos resentimientos que hay. (Comunicació personal, 2018, p.26)

Aquesta narració ens indica i corrobora com el consum d'alcohol està molt arrelat en la cultura guatemalteca i en les famílies i com en les cantines les persones alcohòliques es desfoquen i comparteixen les seves vivències. Segons Antonio a aquesta situació també se li suma la pobresa i conjuntura crítica en la qual es van trobar a l'iniciar la comunitat, fet que agreujà les vivències traumàtiques. Aquest va aconseguir sortir-se'n d'aquest hàbit i allunyar-se de les persones i situacions que li creaven aquest consum.

Te comentaba de que cuando yo tomaba licor y lo tomaba mucho se hablaba toda esa situación. Por eso yo avaloro de que el consumo de la bebida en Horizonte es parte de una situación que tenemos como resultado de la situación económica, que es muy crítica y tú sabes de que cuando uno este ebrio se le olvidan las penas. Y los compañeros ahí en ese error es donde se ha caído y se sigue cayendo. Pero sin antes ellos avalorar el gran daño que uno mismo se está haciendo, en la cuestión económica, la cuestión física y en el hogar. Y por lo otro, por los resentimientos que hay de la Guerra. Y muchos descargamos nuestro descontento en las cosas que tenemos acumuladas. Yo a esto lo nombro desahogar sin sentido, es por el licor no porque haya esa conciencia y esa

claridad de que esa es una de las cosas que nos perjudica mucho. Yo dejé de tomar por las mismas situaciones de problemas internos entre compañeros, porque nos discutíamos y llegaba a unos momentos que nos rompíamos la cara. Ya llevo más de 3 años de no tomar y no creo volverlo a hacer. Pensé más de una vez que de momentos le hice pasar a la familia y que de momentos cruce y estoy vivo de suerte. (Antonio, comunicació personal, 2018, p.26)

Aquest consum repercuteix de manera directa a un mateix, però també a l'entorn social i familiar i a la situació socioeconòmica, que es troba totalment afectada. La majoria dels entrevistats han relacionat aquest consum d'alcohol excessiu amb les baralles, on es donen episodis de disputa i de violència entre companys consumidors. Walter, l'encarregat d'una de les cantines de la comunitat, anomenada *El Barón* indica com la feina a vegades se li fa feixuga a causa dels problemes que es creen a altes hores de la nit, moment en què alguns clients estan "bolos" (borratxos) i són molt desagradables al tracte. També assenyala com és habitual que es donin baralles entre els consumidors, arribant a la violència física.

Lo que podríamos comentar sobre la bebida, es muy estricto el ordenamiento en esas cantinas de la hora de servicio porque ahí a veces llega una, dos de la mañana y eso truena (està ple) y de manera irrespetuosa. Una que ha estado un poco más respetando las orientaciones ha sido Walter, pero el Viejo ese no. Ese no ha querido y ahí es donde debería de ser estricto y olvidar un poco la flexibilidad, porque es para el bien de todos. Mira ahí se movilizan gente a altas horas y con la brutalidad que hicieron al quitar la luz, la comunidad queda en tinieblas, en oscuridad, es tan peligroso. Algunos dicen que bueno, para dar a la madre (donar un cop) a un compañero. Gracias que de momento no ha sucedido tal desgracia. Yo le tengo mucha desconfianza a como esta nuestra comunidad ahora, en esa parte. Ha habido muchos que han expresado el querer joder a los compañeros o las compañeras y no descarto que algún día pueda suceder una desgracia de estas, pero tienen mucho temor y por eso que tal vez todavía no lo han hecho. Eso sería la cuestión de la bebida, habría que corregir un poco eso, más los consumidores y desgraciadamente como es algo que genera más dinero hasta en las tiendas las señoras que primero no vendían ahora ya sí. Eso es una venta jugosa para las fiestas. [...] (Antonio, comunicació personal, 2018, p.28)

En aquesta cita es fa menció a l'intent per part de la comunitat d'acabar amb les problemàtiques derivades de l'alcohol, com el soroll, les baralles, etc. Es va aplicar una regulació en la qual es

prohibia la venda de begudes alcohòliques, però aquesta mesura va empitjorar la situació i els consumidors acudien a altres comunitats i ciutats. Això va suposar una vulnerabilitat de les persones alcohòliques i es va acabar eliminant aquesta normativa. Posteriorment, també es va regularitzar l'horari de venda de begudes alcohòliques, per tal d'acabar amb el consum a altes hores de la nit. Tal com esmenta Antonio, una de les cantines encapçalades pel Walter si respecta aquest horari però l'altra cantina (*El Viejo*) segueix venent les begudes a la matinada.

Tania ens explica com habitualment s'escolten molts sorolls provinents de la cantina i la música està encesa fins a altes hores de la nit, situació que perjudica la seva família a causa de la ubicació tan propera del seu habitatge al local. Una altra membre de la comunitat anomenada Oralía també expressa el seu malestar en vers a la situació; aquesta és l'encarregada de la Casa de la Maternitat, la qual està situada davant de la cantina. A aquesta accedeixen contínuament dones embarassades o dones amb els seus fills i expressa la seva disconformitat davant la mala gestió de la Junta Directiva. Explica com aquesta localització condiona bastant a la Casa de la Maternitat, ja que no dóna bona imatge ni crea un ambient còmode trobar-se davant d'un lloc de persones alcohòliques.

Antonio explica com aquesta problemàtica també s'ha traspasat a l'àrea de gestió i organització, on alguns membres han arribat a dirigir i realitzar actes de caràcter econòmic en una situació de borratxera. Narra com això ha suposat un gran inconvenient a la comunitat, on s'han realitzat males gestions i fins i tot, arribant a cometre actes de corrupció.

Yo ya les dije a mis compañeros hagamos el esfuerzo de ver como cambiamos, de entender la vida y si no, no vamos a poder resolver los problemas que tenemos. El licor, por ejemplo, si uno está al frente de un cargo no podemos tomar porque nos podemos descuidar con los fondos económicos. Eso ha llevado a muchos compañeros a caer en actos de corrupción. [...] Por ejemplo, nuestro compañero Maynor en la junta hablaba muchas cosas bebido, de violar la seguridad y todo eso y ya después su comentario de él: ah yo me quiero morir así tomando. Pues un día yo le dije mira Maynor porque no dejas de tomar, y te ves cómo te curas en lugar de seguir tomando. Yo odie la bebida y la odie de veras y yo siento que la odie de siempre y ojalá que no me vuelva a olvidar de lo que he dicho. (Antonio, comunicació personal, 2018, p.27)

Reincideix, conjuntament amb altres entrevistats, de la importància d'aquesta situació i de la necessitat d'aplicar mesures no permissives. Això mostra, una falta d'intervenció per part de la

cooperativa de marcar unes pautes i accions davant d'actes delictius i d'invisibilitzar i reduir la importància d'aquest fet.

Quien esté en frente de un cargo no debe de tomar y si toma pues no debe de estar al frente de un cargo. Peor donde se maneja cuestión administrativa y se manejan fondos, eso es peligroso. Máximamente en un mundo cooperativista. Y ahí se ha cometido esos graves errores, eso es algo de que te lo digo y que se tome muy en cuenta que debe de limitarse y debe de ser castigado. Porque un compañero que engaña a su cooperativa y engaña a sus semejantes, a sus asociados, no debe de tener opción a que se le elabore un nuevo plan de trabajo para que esté al frente de un cargo. Según el error que cometa debía de ser sancionado a retirarse-le las posibilidades de que esté al frente de un cargo. De manera temporal o definitivamente, dependiendo de la categoría del error. (Antonio, comunicació personal, 2018, p.26)

Gran part dels entrevistats remarquen com aquesta pràctica també s'està traspasant als joves de la comunitat. S'introdueixen a l'hàbit de la beguda molts joves, establint un patró d'aprenentatge social i de socialització a partir d'això. Alguns cops aquesta es desenvolupa a causa de l'exemple i del model a seguir patern, figura que també ha pres com a rutina el consum d'alcohol.

Bueno, la verdad es que aquí ha habido problemas por ejemplo nosotros vinimos solos pero esos niños ya crecieron solos y ya tienen otras ideas. Entonces lo que a mí me gustaría es que como papa de estos niños empezaran una nueva etapa hablarles a sus hijos, aclararles como es la vida en este mundo porque a veces el niño se suelta mucho, se va a las cantinas y eso para mí no es bueno. Si usted mira hay jóvenes y viejos que le echan a la cerveza con ganas y eso para mí no es bueno. Pues tomarse un par de cervecitas creo que a todo el mundo le cae bien pero ya hasta dejarse ahí caer no. Eso afecta, entonces yo le vuelvo a repetir que yo si quisiera que ya si con los grandes no podemos, que con los chiquitos si porque hay tanto varoncito, hembritas que van creciendo. [...] Y en eso estamos un poquito así, que muchos toman mucha cerveza, se hartan a cerveza. (Miguel, comunicació personal, 2018, p.66)

L'alcohol constitueix una substància que no es troba estigmatitzada cap a les persones consumidores, sinó que és un element que ajuda a enfortir el vincle entre aquells que ho comparteixen. Això pot arribar a crear distància, rebuig i desconfiança cap a aquells que es neguin a consumir. A Guatemala de forma genèrica es presenta una actitud favorable davant el

consum d'alcohol, inclús entre joves, per esdevenir una droga socialment acceptada. Tal com s'ha esmentat amb anterioritat, s'acostuma a relacionar el seu consum amb les festivitats, moment en què a *Nuevo Horizonte* incrementa aquest fenomen i sobretot, en zones públiques de la comunitat. Suposen esdeveniments en els quals es traspasa aquesta situació, que normalment es dona en les cantines, a àrees de caràcter públic i compartit.

Això crea un malestar i una complicació a l'hora de compartir espais entre els habitants, fet explicat per Antonio: "*muchas veces a las fiestas no pueden llegar las madres con sus hijos porque ya están ahí los bolos y te están hablando babosadas ahí. Entonces todo eso sucede por la bebida, que es algo que hay que corregir.*" (Comunicació personal, 2018, p.28). La majoria dels entrevistats indiquen que el consum ocasional d'alcohol no suposa una problemàtica, sinó que realment ho és la realització d'aquesta pràctica de forma habitual, arribant a l'ebrietat i les causes per les quals és dur a terme. "[...] *no es algo de evitar, hombres y mujeres podemos tomar, pero ordenadamente, no en momentos de trabajo y de cargos, donde se organizan y se dirigen las actividades.*" (Antonio, comunicació personal, 2018, p.28)

Aquest fenomen també es presenta com una situació realitzada per algunes dones de la comunitat, però presentant una menor persistència. Antonio ens indica una situació en la qual una dona veterana criticava aquesta pràctica, però amb el temps ella mateixa i la seva família van caure en aquesta situació.

Por ahí hay una compañera que nos criticó muy serio y ahora después vengo y avaloro y digo bien dicho aquel dicho que dice "el que para arriba escupe tarde o temprano en la cara le cae". Esa compañera dijo que bueno dijo que yo no tengo costumbre de tomar ni mi mirada es borracho como los compañeros dijo, en una reunión que teníamos. Ahora la veo que ella es muy consumidora de licor y su marido y sus hijos, como es la cosa. (Antonio, comunicació personal, 2018, p.27)

Tal com indica una investigació del *Ministerio de Salud y de la Protección Social (Colciencias)* i la *Pontificia Universidad Javeriana* (Hewitt et al., 2016) ser home, tenir un baix nivell educatiu i viure sol són uns factors de risc per al consum d'alcohol. Un gran nombre dels veterans homes disposen d'un baix nivell educatiu i a més, d'una situació socioeconòmica baixa, per la seva escassa remuneració com agricultors. D'acord amb aquest estudi, aquests veterans mostren una major predisposició a esdevenir alcohòlics.

Les diferències de gènere segueixen sent molt significatives en tots els ordres de la vida social, tot i que *Nuevo Horizonte* ha reflectit un progrés en aquest aspecte i les dones també participen en l'administració. Aquesta cita ens permet veure com les desigualtats també transcendeixen a la vida recreativa, concretament al consum d'alcohol. Tant homes com dones consumeixen begudes alcohòliques, però la tendència general de la comunitat és que els homes són habituals i arriben a emborratxar-se a majors nivells. Observem com a partir d'aquesta narrativa de Miguel, se segueixen mantenint els estereotips i rols de gènere i les crítiques cap a les dones consumidores.

También vamos en el caso de las mujeres, mire yo soy hijo de una mujer a mí me da lástima que la mujer tomé, me da lástima sinceramente. Porque por las mujeres vivimos en el mundo nosotros los hombres, así somos, mi mama era una mujer la que me dio la vida a mí y por eso a mí me dan lastima las mujeres cuando agarran eso. Eso si es cosa que para mí es duro eso, ver a las mujeres tomando, no debería ser así y no sé hasta cuando, o peor sigue la cosa. Yo no salgo para ninguna cantina, ni a la tienda yo aquí me paso en mi trabajo, no me gusta, pero a muchos otros sí. (Miguel, comunicació personal, 2018, p. 67)

Un estudi sobre la salut mental en situacions de conflicte armat a Guatemala de Rodríguez et al. (2002) assenyala com a partir d'aquest conflicte s'han donat diversos problemes psicosocials: violència i consum de substàncies additives, desordre social, violència intrafamiliar, etc. Aquesta investigació ens dóna a conèixer com les conseqüències del conflicte armat no només repercuteix en la salut mental i en el consum d'alcohol dels adults, sinó que també apareixen altres problemàtiques. Marlon també remarca com l'alcoholisme no és l'únic conflicte detectat a *Nuevo Horizonte*, tot i que aquesta comunitat destaca per manifestar un millor progrés en aquestes àrees davant la resta d'aldees indígenes.

La pérdida de identidad de los jóvenes, el alcoholismo de algunos miembros de la comunidad, hay todavía resabios de la violencia de genero si, aunque con un muy visible cambio con respecto de las comunidades alrededor, donde realmente la situación es un poco más grave, no es que aquí este resuelta pero sí. (Marlon, comunicació personal, 2018, p.76)

La violència com a conseqüència de l'alcoholisme: violència de gènere i violència familiar

La majoria dels entrevistats associen l'alcoholisme amb la violència de gènere, situació donada a la comunitat. Guatemala és un país que presenta una de les tasses més altes de feminicidis, arribant al 2015 a 846 dones assassinades segons la fiscalia nacional. Un gran nombre de dones guatemalencas han patit violència psicològica, física o algun tipus d'abús i agressió sexual. Tal com assenyala Moser (Bosch, 2009) la violència de gènere a Guatemala té lloc a totes les comunitats i manté una relació directa amb els altres tipus de violència. Es dona a totes, independentment de la ubicació geogràfica, el nivell d'ingressos i l'origen ètnic.

Basant-se en les entrevistes i l'observació realitzada a *Nuevo Horizonte*, s'ha pogut corroborar com aquesta és una realitat viscuda a la comunitat, tot i que no es troba molt visibilitzada ni treballada. Antonio exposa el masclisme que es viu a la comunitat i els rols de gènere marcats que es segueixen donant en base a la distribució de les tasques domèstiques. Remarca com en aquest aspecte estan progressant i es comencen a compartir en major grau, fet que la diferència de la resta de comunitats. Sobretot, destaca que aquest és un aspecte après socialment que es troba en la seva cultura i que és difícil d'abandonar, a causa dels aprenentatges tan arrelats en les seves activitats. Tot i això, expressa com la guerrilla va ser una escola que ajudà a aprendre sobre noves formes de concebre el dret de la dona, encara que aquí es perpetuïn actes masclistes.

Desde ahí es que muchos reconocemos el derecho de la mujer, y sin embargo somos muy machistas a veces porque mira ahí tenemos a Rony que ayuda a la compañera Lucero a lavar trastes (plats) y a lavar ropa y, así pues. Napo por ejemplo. Así hay varios. Aprendimos ahí, pero si te vas allá afuera y al hombre lo miran lavando trastes (plats) o la ropa ya lo tratan de que es del otro equipo. Pero eso es la actitud machista. Y yo he hablado sobre eso también, es la cultura en la que nos hemos criado. Yo avaloro que en la pareja se practica el machismo, tanto la madre y el hombre, por eso le nombro yo cultura que ya arrastramos y no es fácil salir de eso. Por eso muchos dicen que la guerra para ellos fue una escuela. (Antonio, comunicació personal, 2018, p.28)

A més, narra de primera mà com ell fa anys va exercir violència física cap a la seva exdona, situació en què normalment es trobava emborratxat. Explica com ell ja ha abandonat aquesta pràctica, però que molts altres habitants de la comunitat segueixen maltractant a les seves dones.

Yo antes cuando estaba bolo (borratxo) le daba golpes a la mujer que tenía, a la mama de mi hijo. Ahora le digo yo gracias y le pido perdón a nuestra madre naturaleza que no me ha castigado tanto. Ahora digo yo los brutos que hay y las compañeras que no se

defienden pues, sin embargo, todavía hay eso. (Antonio, comunicació personal, 2018, p.28)

L'alcohol és un mitjà a partir del qual s'estableixen relacions de poder i micro poder directes entre les persones que comparteixen un nucli familiar, on l'home acostuma a tenir el dret d'emborratxar-se i posteriorment, exercir actes de violència cap a la parella. En part, al reduir les seves capacitats i responsabilitat per aquesta beguda, es realitzen accions que d'altra manera no es trobarien legitimades. D'acord amb Bosch (2009) aquesta desinhibició alcohòlica orientada per la cultura, dóna lloc a comportaments diferents entre els homes i les dones, alguns cops arribant a la violència física i/o psicològica.

Un estudi de la Universidad del Istmo de Guatemala (2011) manifesta com el consum d'alcohol i de drogues és un factor que augmenta la gravetat dels atacs cap a les dones. Una altra investigació sobre la violència de gènere a una comunitat de Guatemala de Bosch (2009) exposa com es donen una sèrie de constants entre les víctimes: la impotència davant la situació, els intents de negociació, la dependència emocional respecte als fills i la relació directa establerta entre l'alcohol i la violència. Aquests estudis permeten veure la relació que hi ha entre l'alcohol i la violència de gènere.

Antonio ens indica el seu descontent davant aquesta conjuntura i la pèrdua de valors i d'ètica que suposa aquest acte, havent compartit un passat conjunt i un espai de lluita armada. Sobretot ens narra com les dones van ser una figura clau per al procés i com actualment, no s'està valorant aquest aspecte i altres companys maltracten a les seves dones.

Yo avaloro esta situación desde la tristeza, como compas que han combatido junto a sus compañeros, agarran a madrazos (cops) a sus mujeres, después de esa hermandad que se creó. Mujeres que agarraron el fusil en mano y cargaban con eso, ahora son golpeadas por sus maridos. No entiendo como se ha dado eso. (Comunicació personal, 2018, p.29)

Miriam exposa com el projecte de *Dejando Huella* ha estat un element que ha influït de forma positiva a aquesta realitat, però que no acaba de tenir un impacte a *Nuevo Horizonte*. Aquest es desenvolupa fonamentalment a altres comunitats externes a NH, sobretot d'origen indígena i amb un nivell socioeconòmic baix. En aquestes es duen a terme un seguit d'activitats i tallers orientats cap a la sensibilització i presa de consciència sobre la violència masclista i

intrafamiliar, la qual es dóna en el si dels nuclis familiars. Així doncs, aquesta situació ens permet veure com s'estan duent a terme projectes que aborden la violència masclista però únicament a aldees externes. Aquesta situació mostra la manca d'ús de mecanismes i eines que treballin sobre la violència de gènere a *Nuevo Horizonte*. A la CNH es mostra un avenç davant la resta de comunitats externes, on la dona pren un paper imprescindible i de gran importància. Això es deu principalment a la incidència que va tenir la figura de la dona durant la guerrilla i el paper polític i administratiu que té a la comunitat.

Y como mujeres hemos estado haciendo nuestros proyectos como colectivo, como grupo de Dejando Huella estamos trabajando con jóvenes, con mujeres. A veces es un poco difícil trabajar dentro de tu comunidad porque la gente no te cree o de repente te dicen como le voy a poner atención a esto. Pero sin embargo hemos estado ahí trabajando con mujeres con temas importantes para nosotras, para mejorar la vida. Porque existe mucho la desigualdad, aquí dentro de Nuevo Horizonte es otra parte que ha ido mejorando muchísimo porque venimos de allá de otra perspectiva que teníamos antes. No es igual como ir a otras comunidades, aquí ya son más comprensivos, le dan más oportunidades a sus compañeras a que vayan a desarrollarse, a una capacitación, ya les dan esa oportunidad. En ese aspecto estamos no bien, pero más o menos. (Miriam, comunicació personal, 2018, p.60)

Pabel esmenta com aquests mecanismes que s'haurien de dur a terme per a combatre la violència de gènere i les desigualtats, no s'estan realitzant. Expressa com no s'ha acomplert una avaluació ni una anàlisi d'aquests programes, fet que ha implicat la seva disminució i la falta d'una aplicació pràctica i efectiva.

Lamentablemente lo formamos y a esto no tuvimos la capacidad de irle haciendo las evaluaciones consecutivas. La organización de las mujeres aún existe, bueno existe como una figura, ya no es algo participativo, ya no es algo social, ya no es algo que está pensando en la lucha de la mujer, ya simplemente es algo que ¿qué proyecto me van a traer? ¿Qué proyecto me van a traer? Así, ya no es funcional. (Pabel, comunicació personal, 2018, p.41)

Una gran part de les persones entrevistades també han trobat una relació directa entre el consum d'alcohol i la violència infligida als menors. Guatemala, conjuntament amb altres països d'Amèrica del Sud, és un país que fa un gran ús de la violència com a mitjà educacional als menors d'edat. Segons l'organització del *Refugio de la Niñez* (2019) el 2018 es van documentar

10.462 casos de maltractament infantil a Guatemala. Es troben exposats a la violència física i també a la sexual, però una gran part dels casos no són denunciats i no es tenen constància d'aquests. D'acord amb l'ONG Humanium la violència també es troba present dintre de les famílies i a l'escola.

Antonio ens narra com aquesta situació es viu a *Nuevo Horizonte*, on algunes famílies eduquen als seus fills a partir de la violència física. Manifesta com es podrien utilitzar altres metodologies que no impliquessin el seu dany físic i emocional. Destaca el factor cultural i après d'aquesta tipologia de violència, la qual es dona dintre de molts nuclis domèstics guatemalencs.

En la comunidad hay unas madres que han agarrado a sus hijos como aporrear maíz de manera muy brutal y eso significa que nunca aprendieron a respetar el derecho de su hijo o a educarlo con una diferente forma. Ahí a puro leño, así me criaron a mí también así voy a criar a mis hijos, así piensan muchos. Hay que hacer un trabajo sobre una nueva formación en este grupo de población donde estamos. (Comunicació personal, 2018, p.29)

Miguel ens explica aquesta situació i la influència que hi ha entre les conductes paternes i l'educació donada als infants. Es centra sobretot en el deteriorament de la figura paterna i el seu consum d'alcohol.

[...] A veces el papa ni se mantiene en la casa. Se mantiene solo trabajando o tomando, pero puedo decir que estos papas se descuidan de sus hijos. Al hijo hay que darle amor, hay que explicarle punto por punto que cosas se pueden hacer y qué cosas no, no golpearlos. Eso si me preocupa un poco. [...] (Miguel, comunicació personal, 2018, p.66)

D'acord amb un estudi de l'Organització Mundial de la Salut (2006) s'ha trobat un vincle entre el maltracta infantil i el consum d'alcohol, sobretot quan aquest és elevat. Aquest consum afecta directament a les funcions físiques i cognitives i redueix l'autocontrol de les persones, això incrementa les possibilitats que es donin aquestes situacions. Segons aquest estudi el consum d'alcohol per part d'un o ambdós progenitors incrementa el risc del maltractament infantil, conjuntament amb els components apresos d'aquesta pràctica. Aquesta conjuntura també es troba exposada per Antonio, que remarca la relació entre el consum d'alcohol i el maltracta cap als menors de la comunitat.

[...] No se pueden seguir educando a golpes, hay muchas formas de hacerlo con palabras, pero en este caso es ahí donde hay una complicidad muy amplia porque como te decía de hoy muchas expresiones se dan entre hombres: así me criaron a mí, así voy a criar a mis hijos. Es una parte compleja, que además es peor con esos papas bolos (borratxos) que agarran a sus hijos a palos. Cuando llegan bolos (borratxos) los agarran a madrazos a los patojos (joves). Nosotros tenemos que ser más respetuosos y preocupamos más en formar a nuestros hijos de esa manera, con consejos, con ejemplos. Esta es la parte de formación que nos dieron nuestros padres. [...] (Comunicació personal, 2018, p.29)

Parlant amb un membre de la comunitat, fill d'un exguerriller, exposa com ell també va ser criat des de la violència i com a vegades en circumstàncies crítiques utilitza els mateixos mitjans per a educar als seus dos fills. Aquesta violència física es troba relacionada de forma directa amb el consum d'alcohol, però també és un fenomen cultural que acostuma a reproduir patrons experimentats en el si de la família durant la infància. Com exposa Carazo (Hierro, 2017) "*aunque ahora haya otros mensajes, si los adultos actuales vivieron los castigos corporales como algo normal, sigue quedando esas pautas en el comportamiento*" (p. 1).

Es tendeix a la justificació racional d'aquest acte com si fos quelcom necessari o inevitable, fet que a vegades s'accepta, ja que la persona que ho infringeix és coneguda i/o un familiar directe. D'acord amb Hierro (2017) com són actes que es perpetuen de manera molt seguida, les víctimes creixen i veuen únicament aquesta realitat. Això comporta una normalització i una invisibilització de la situació, fet que resulta difícil abordar-la i prevenir-la. Antonio també ens exposa la influència d'aquest factor après i la normalització que es dona davant aquests actes duts a terme a la comunitat.

La educación se viene dando de la vida que uno va viviendo. Yo condeno y pienso que la violencia se da de una manera inconsciente desde sus padres, desde los viejos irresponsablemente que hacen cuestiones injustas ante los ojos de sus hijos de muy tierna edad. (Comunicació personal, 2018, p.30)

Aquesta és una conjuntura viscuda a *Nuevo Horizonte*, en la qual l'alcoholisme juga un paper important però també l'aprenentatge generacional i cultural que es dona sobre aquesta mesura. En algunes aldees de Guatemala que es troben en una situació socioeconòmica baixa els joves

i menors es troben exposats contínuament a la violència. Antonio ens explica com es dona això i de quina manera els infants participen en aquests esdeveniments.

Porque yo repudio esa política que han tomado en consideración muchos lugares en Guatemala, que están organizados y agarran un ladrón ahí o uno que pensó violar a una niña o a una mujer, ¿qué han hecho? Lo agarran y todo el mundo pasa y le da un latigazo, desde el más chiquito al más grande a ese individuo que lo tienen amarrado, atado ante un palo. Y después le rocían gasolina y lo queman delante de toda esa población infantil. Estas enseñando la violencia. En los medios se empezaba a condenar esas políticas, no es esa la forma. No sé si te contaba a ti, no sé si eran tres o cinco que por robar les cortaron las manos. Para mí eso no es la solución del caso, eso es crear una idea brutal ante la mente de un niño. Aquí no hemos visto esos grados de actitud, pero si agarrar a los niños a puros pencazos, dejarles morados en el lomo y latigazos. Por eso te digo, que ante esa situación es bueno corregir. Yo no te voy a mencionar los nombres de muchas madres y padres que lo han hecho, pero si eso se da. Entonces, ¿hacia dónde vamos? (Comunicació personal, 2018, p.30)

CAPÍTOL III. EL TREBALL SOCIAL COMUNITARI COM A RESPOSTA. A TALL DE CONCLUSIONS

Nuevo Horizonte és una comunitat que ha destacat per la seva organització i pel seu sentiment de grup. Això es deu principalment gràcies a la seva vivència d'un conjunt d'experiències i a l'establiment d'unes metes comuns com a exguerrillers. Es va formar una comunitat militant que es creà amb uns objectius transformadors i alternatius a la societat capitalista en un context difícil, on es va perdre l'esperança i la confiança en el seu propi govern i estat. La comunitat va ser configurada d'acord amb una història i conjuntura que despertà l'esperit crític i revolucionari d'un grup de joves, que van emprendre un viatge intern i extern que canvià totalment el rumb de la seva vida. Aquesta situació ha esdevingut la bobina re modeladora del poble i del seu propi canvi tan individual com a grup. Es van donar una sèrie de vivències que van marcar en totes les seves àrees i que avui en dia segueixen al peu del canyó.

Durant el desenvolupament d'aquest model s'han anat trobant amb una sèrie de problemes no previstos que han afectat de manera directa a la comunitat, com aquelles vivències lligades a la duresa de participar en la guerrilla. Està en joc el futur i el seguiment d'aquesta, a causa de la pèrdua d'interès i de l'ímpetu de seguir lluitant pel que els seus avantpassats van crear. Ens trobem davant d'una situació crítica en la qual es podria arribar a donar una obsolescència del model i dissoldre's *Nuevo Horizonte*. Com hem pogut veure, a aquesta situació se li sumen una sèrie de problemàtiques que suposen un punt crític per a la comunitat. La CNH es va instaurar d'acord amb els valors que imperaven a la guerrilla, com la igualtat, la defensa del poble i el no aprofitament dels recursos, però valorant la situació actual es podria dir que s'ha donat una pèrdua d'aquests valors. S'estan donant situacions de desigualtat cap a un conjunt de persones, com les dones que pateixen actes de violència.

Inicialment, es va plantejar una cooperativa que plasmés totes aquelles visions i idees que no es van aconseguir implantar a la Guatemala que volien, però ens trobem amb una realitat que ha traspasat aquestes fronteres i s'ha corromput amb alguns dels problemes existents al país. S'estan donant un gran nombre de conflictes als que fer front, on hem pogut observar com no estan sent resolta. En gran mesura, manca un desenvolupament de mecanismes, eines i/o projectes que s'encarreguin d'abordar aquestes problemàtiques, per tal de millorar la convivència i la qualitat de vida dels habitants. Aquest aspecte resulta molt difícil, a causa de la falta de consciència crítica que manifesten a la comunitat en vers a les mateixes

problemàtiques. Desenvolupen eines que permeten analitzar la resta de comunitats i a més, desenvolupen projectes que contribueixen a aquestes, però no es valora la mateixa realitat interna. D'acord amb les entrevistes realitzades i l'observació, hem pogut concloure com en aquesta comunitat manquen sistemes i eines que abordin aquesta situació. Sobretot, destacar i incidir en la necessitat de presa de consciència de la seva realitat, deixant de banda com a principal iniciativa l'evitació i/o omissió.

En gran part, hem pogut veure com aquestes problemàtiques vénen derivades d'una falta de suport durant el procés de reincorporació a la vida civil. Aquest havia de resultar un procediment beneficiós per a totes les parts, on es pretenia garantir un habitatge i unes condicions dignes als exguerrillers. Originalment, les Nacions Unides eren una via i un mediador entre el govern i les guerrilles i havien d'aplicar diferents mecanismes i eines per a garantir aquest procés. Tot i això, moltes de les garanties que s'haurien d'haver donat no es van complir i alguns dels acords es van deixar de banda, fet que ha implicat el desenvolupament d'una sèrie de problemàtiques no tractades. Aquesta és una realitat que es viu a *Nuevo Horizonte*, on s'han desenvolupat conflictes i cronificat algunes situacions, sobretot a causa de la falta de projectes i de la prevenció, conjuntament amb alguns factors culturals i educatius predisposants.

Valorem com a necessari abordar la situació de *Nuevo Horizonte* des d'una perspectiva comunitària del treball social, atès que hem detectat que el grup és una de les potencialitats de la CNH. El treball social comunitari segons González (Martínez, 2011) implica que “[...] *no es sólo un trabajo para la comunidad, ni en la comunidad, ni siquiera con la comunidad, es un proceso de transformación desde la comunidad, soñado, planificado, conducido, ejecutado y evaluado por la propia comunidad*”. Aquest esdevindria un treball clau per a *Nuevo Horizonte*, plantegem transformar i tractar les problemàtiques trobades, esdevenint la comunitat el seu agent de canvi. Tal com ens indiquen, és essencial iniciar aquesta feina des de la mateixa comunitat, priorititzant les seves necessitats i inquietuds.

El suport mutu i el treball comunitari són dos elements que han suposat un punt primordial per a la constitució i desenvolupament d'aquest model de convivència. A partir de la seva identitat com a grup van aconseguir crear un espai propi que garantís les seves necessitats i potenciés les seves virtuts. D'acord amb aquesta realitat, el treball social comunitari esdevindria una metodologia molt fructífera per a abordar aquestes problemàtiques, a causa de la predisposició

i hàbit de la comunitat a treballar en grup. Com hem pogut veure amb anterioritat, ja existeixen alguns precedents a la CNH on el grup ha estat el motor del canvi. Això es trasllada als diversos projectes que s'han desenvolupat i funcionen de manera col·lectiva, com la ramaderia, la piscicultura, la reforestació, etc. Aquests mostren un gran impacte positiu en el seu progrés econòmic.

La comunitat és un espai essencial per a poder desenvolupar processos i reafirmar o treballar sobre diferents elements, com la identitat, els valors, les problemàtiques, etc. Es pretén potenciar la seva unió i l'interès d'iniciar un canvi i aconseguir una millora de la qualitat de vida, de l'entorn social i la col·lectivitat, dintre de les possibilitats i limitacions existents. Destaquem la importància d'utilitzar i potenciar els recursos de *Nuevo Horizonte*, esdevenint el nucli d'intervenció i la principal via a tenir en compte. És necessari el treball des d'un actor de canvi i transformador: la comunitat amb el suport dels treballadors socials. És una manera de què els propis implicats puguin esdevenir la seva pròpia bobina de motivació i de transició. Aquest treball comunitari suposaria una presa de consciència col·lectiva de les problemàtiques de la comunitat, apoderant-se com a grup, generant més cohesió social i reforçant el sentiment de comunitat i els valors que l'han configurat.

Tal com hem pogut veure, s'han destacat com a principals problemàtiques l'alcoholisme i la salut mental. Per a donar resposta a aquestes problemàtiques i necessitats tant històriques, estructurals, com culturals s'ha de treballar des de l'arrel. És adient començar a abordar aquesta realitat des de la creació de projectes centrats en la cura de la salut mental dels habitants, ja que s'ha valorat aquest aspecte com un dels desencadenants de la resta de problemàtiques. Això fa referència al fet que la major part de les problemàtiques es van donar a causa d'una manca de programes psicosocials enfocats en el tractament dels exguerrillers, conjuntament amb la influència de factors culturals i educatius. Des d'aquí es podrien plantejar una sèrie d'iniciatives i projectes que anessin en aquesta direcció.

Es proposa iniciar des d'aquesta perspectiva, per tal de poder reduir l'impacte del dany psicològic donat durant aquests anys transcorreguts i sobretot, que aquestes vivències deixin d'invisibilitzar-se, i s'afronti la realitat. Esdevé de gran importància crear un espai de confiança on els veterans puguin sentir l'ímpetu de transgredir la seva barrera emocional i iniciar un diàleg tant intern com extern. Aquesta invisibilització dels fets és un dels grans hàndicaps amb el que ens trobem, conjuntament amb el transcurs dels anys. S'hauria d'haver donat resposta a aquesta

situació quan es va donar fi al conflicte armat, on les vivències es trobaven a flor de pell. Ens enfrontem a un llarg procés de recuperació, en el que els veterans primer hauran de ser conscients de la seva situació tant individual, grupal com comunitària per a poder iniciar aquesta feina. També s'hauria d'estudiar cada cas de manera individual, per mirar de manera més concreta en totes aquelles àrees que aquesta situació ha afectat directament. Treballar de forma transversal amb la resta de problemàtiques suposaria un aspecte bastant complicat, a causa del pes que pren la sanació psicològica i l'abandonament d'aquesta.

És important que aquestes línies estratègiques promoguin els sentiments de seguretat i d'apoderament individual dels exguerrillers, per tal de garantir una recuperació del trauma cronificat. Un element potencial de *Nuevo Horizonte* és el seu sentiment d'unió i de grup, i que segueixen col·laborant de forma mútua per a donar resposta a algunes situacions i seguir endavant amb aquest model. Per això, com una gran majoria de les seves vivències traumàtiques les van compartir com a grup i guerrilla, aquesta feina conjunta suposarà un motor cap al progrés.

A més, donar eines i espais perquè es potenciïn els nivells de resiliència d'aquestes persones exposades al conflicte armat, per així deixar de perpetuar mecanismes d'evitació, com l'alcohol i la violència. Aquest aspecte és de gran incidència atès que esdevé una de les problemàtiques donades a la comunitat, realitat que també es podria abordar des d'aquests programes comunitaris de forma directa.

En resum, *Nuevo Horizonte* es troba en una situació bastant complexa en la qual s'haurien de crear mecanismes i projectes comunitaris que ho abordessin. Tal com hem explicat, s'ha cronificat la seva situació des de la fi del conflicte armat fins a l'actualitat, període en què s'ha abandonat l'ajuda psicosocial cap a aquest grup. D'acord amb la situació multiproblemàtica que s'està vivint, es destaca com a essencial iniciar el seu abordament des de la sensibilització i autoconsciència de la comunitat i posteriorment, el tractament d'aquesta. Destacar com s'haurien de fer efectius programes d'intervenció psicosocial que fomentessin l'ús d'estratègies d'afrontament basades en la revaluació positiva i la solució de problemes. Es formulen una sèrie d'actuacions que podrien anar en aquesta direcció: crear una campanya a *Nuevo Horizonte* on excombatents d'altres guerrilles narressin les seves vivències i com aquestes els han afectat i formar un grup d'ajuda mútua. Aquestes línies d'acció es plantegen amb la idea que els veterans de la CNH puguin conèixer experiències similars, aprenguin dels seus companys i

aconsegueixin alliberar-se i parlar sobre aquelles situacions traumàtiques. Sobretot, treballar aquestes situacions prioritzant la seva sanació mental per recuperar i resoldre les dures experiències viscudes durant la guerra.

BIBLIOGRAFIA

Azpuru, D.; Blanco, L.; Macías, R.C.; Marín, N.L.; Ramos, C.G.; Zapata, A.; (2007). *Construyendo la democracia en sociedades posconflicto: Guatemala y el Salvador, un enfoque comparado*. Guatemala: F&G Editores.

Benítez, M. I. (2016). Guerra y posconflicto en Guatemala: búsqueda de justicia antes y después de los acuerdos de paz. *Revista CS*, no. 19, pp. 141-166. Recuperat a <http://www.scielo.org.co/pdf/recs/n19/n19a06.pdf>

Bosch, M. (2009). Invisibilidades dolorosas. Una mirada sobre la percepción de la violencia de género en una comunidad de Guatemala. *Revista LiminaR: Estudios sociales y humanísticos*, vol VII (no. 2), pp. 69-86. Recuperat a: http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1665-80272009000200006

Castaño, G; (2008). Contexto problemas asociados con el uso de drogas. *Revista Análisis*, no. 7. pp. 13-27. Recuperat a: <http://www.fiuc.org/bdf/pdf/revistaanalisis07.pdf#page=15>

Cepedal, L. (2013). *Impacto sobre la salud mental de los conflictos bélicos*. Trabajo Fin de Máster, Universidad de Oviedo, Oviedo.

Cooperativa Nuevo Horizonte (2013). *Guatemala, 36 años de lucha: Nuestra Historia*. Tesis doctoral, Centro de documentación comunal “Nuevo Horizonte”, Santa Ana, Petén.

Cooperativa Nuevo Horizonte (2015). *La Guerra Revolucionaria del Pueblo Guatemalteco 1960-1996: la Guerra Civil de Guatemala o de Conflicto Armado Interno*. Tesis doctoral no publicada, Centro de documentación comunal “Nuevo Horizonte”, Santa Ana, Petén.

Di Rienzo, A. (2009). *Guatemala: Guía al turismo comunitario*. Roma: Progetto Continenti.

Gaviria, L.B.; De León, J; De León, Q; Rivera, N.; Pirir, J.C.; Figueroa, A.; (2011). *Cooperativa Nuevo Horizonte*. Guatemala: Cifuentes.

Girón, M.Z. (2007). *El Feudalismo de la United Fruit Company*. Tesis doctoral no publicada, Universidad Francisco Marroquín, Ciudad de Guatemala.

Greenwood, D. (2000). De la observación a la investigación-acción participativa: una visión crítica de las prácticas antropológicas. *Revista de Antropología social*, 9: 27-49.

Hewitt Ramírez, N., Juárez, F., Parada Baños, A. J., Guerrero Luzardo, J., Romero Chávez, Y. M., Salgado Castilla, A. M., & Vargas Amaya, M. V. (2016). Afectaciones psicológicas, estrategias de afrontamiento y niveles de resiliencia de adultos expuestos al conflicto armado en Colombia. *Revista Colombiana de Psicología*, 25(1), 125-140.

Hierro, L. (2 de noviembre de 2017). El maltrato infantil que empieza con el primer azote. *El País*. Recuperat a: https://elpais.com/elpais/2017/10/31/planeta_futuro/1509452811_194730.html

Humanium. *Los niños de Guatemala: La implementación de los derechos infantiles en Guatemala*. Recuperat a: <https://www.humanium.org/es/guatemala/>

Lara y Ballesteros (2008). Tema 8. La técnica de la encuesta: la entrevista. En *Métodos y técnicas de investigación en Educación Social*. Madrid: UNED.

Martínez, A. (1983). Guerrilla y movimiento popular en Guatemala: veinte años de lucha. *Revista de la Dirección de Estudios Históricos del Instituto Nacional de Antropología e Historia*, n°4, pp. 69-93. Recuperat a http://www.cedema.org/uploads/martinez_andrea.pdf

Martínez, E; (2011). Trabajo comunitario y participación: mitos y realidades. *Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales*, pp. 1-10.

Oficina de Derechos Humanos del Arzobispado de Guatemala. (1999). Informe Proyecto Interdiocesano de Recuperación de la Memoria Histórica (Guatemala: Nunca más).

Organización Mundial de la Salud. (2006). *Maltrato infantil y alcohol*. pp. 1-8. Recuperat a: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/fs_child_es.pdf

Pocasangre, H. (5 de agosto 2018). Los países con mayor consumo de alcohol, incluido Guatemala, *República*. Citar: <https://republica.gt/2018/08/05/consumo-de-alcohol-guatemala-y-el-mundo/>

Refugio de la Niñez (22 de febrer de 2019). Guatemala presenta cifras alarmantes sobre violencia a la niñez, denuncia ONG. *Publinews*. Recuperat a: <https://www.publinews.gt/gt/noticias/2019/02/22/guatemala-cifras-alarmantes-violencia-menores-refugio-de-la-ninez.html>

Rodríguez, Gil i García (1996). Sistemas de observación. En *Metodología de la investigación cualitativa* (p. 154-166). Málaga: Aljibe.

Rodríguez, Jorge, Torre, Alejandro De La, Miranda, Claudio T. (2002). La salud mental en situaciones de conflicto armado. *Biomédica*, vol. 22, p. 337-346. Recuperat a: <http://redalyc.org/articulo.oa?id=84309603>

Secretaria de la Paz (2000). *Los acuerdos de paz en Guatemala*. Presidencia de la República. p. 1-133. Recuperat a: <https://www.sepaz.gob.gt/images/Descargas/Acuerdos-de-Paz.pdf>

Universidad del Istmo Guatemala. (2011). *Estudio de Opinión Pública sobre Maltrato a la mujer por parte de la pareja*. Recuperat a: https://fadep.org/documentosfadep_archivos/F-37_Maltrato_femenino_investigaci%c3%b3n_UNIS_Alcal%c3%a1_de_Henares.pdf

Valdez, M.E. (2014). *Territorio y geopolítica: insurgencia y desmovilización en el Petén. 1960-2000*. Tuxtla Gutiérrez: Colección Thesis.